

AZ ÓANGOL MINT TEMPLATIKUS NYELV

STARČEVIĆ ATILA

0. Bevezetés

Dolgozatomban az óangol nyelv két fonológiai szabályszerűségét, a rövid *-i és *-u törlését és a másodlagos hangsúly eloszlását kívánom új szempontból megvizsgálni. Ez a szempont annyiban lesz új, amennyire az ismert adatok egy új, az indoeurópai nyelvek leírásában szinte teljesen ismeretlen fogalom bevezetését teszik szükségessé. Ez a templátum fogalma. A templátum az afrikai, ázsiai és különösen a sémi nyelvek morfo-fonológiai rendszerének leírásában jól ismert, de az indoeurópai nyelvekben még mindig egzotikusan hangzik. A templatikusság fogalmát először egy sémi példával mutatom meg, majd innen térek rá egy indoeurópai nyelv, a cseh templatikus megszorításainak rövid bemutatására. Ezek után következik az óangol fonológia rendszerének egyik szelete, amely templatikus megszorítások nyomait mutatja. A dolgozat a CV fonológia (Scheer 2004) keretén belül próbálja meg megválaszolni azt a kérdést, hogy mekkora méretű és milyen fonológia anyagot tartalmazó templátumra, azaz fonológiai 'ablakra', volt érzékeny az óangol fonológia.

1. Rövid kitekintés a templátumra

A sémi nyelvek morfológiáját más néven non-konkatenatív morfológiának is nevezik. Röviden ez annyit jelent, hogy a mássalhangzókat és a magánhangzókat tartalmazó tengelyek fésűszerűen illeszkednek egymásba (McCarthy 1979/1985): a különféle morfológiai és/vagy szemantikai információk (mint pl. a személyt, számot, aspektust, módot és egyéb sajátosságokat kifejező fonológiai anyagsomagok) nem a lexikális tartalmat hordozó tőhöz kapcsolódnak, hanem a tőn belül jelennek meg a legkülönbözőbb módokon. Egyrészt a magánhangzók milyensége változhat, másrészt pedig a magán- és mássalhangzók hossza (így állnak elő a geminált mássalhangzók, illetve a hosszú magánhangzók, amelyek grammatikai információt hordoznak). A tipikus sémi tő három mássalhangzóból áll: a *√ktb*-tő pl. az 'ír' lexikális jelentést hordozza. Ebbe a mássalhangzókat hordozó tengelybe illeszkednek bele a magánhangzók. Vegyünk egy arab példát: a *kataba* szó váza

$C_1V_1C_2V_2C_3V_3$, ebből a $C_1C_2C_3$ a lexikális jelentést hordozza, a V_1 a paszszív-aktív megkülönböztetésért és az aspektusért felelős (perfektív/imperfektív), a V_2 az ige egy adott igeosztályhoz való tartozását mutatja, a V_3 pedig további grammatikai kategóriákat hordoz (adott esetben 3. személy hímnem egyes szám). A *kataba* így azt jelenti, hogy 'ő (hímnemű) megírta'. A soron következő példában a C_2 geminálódása kauzatív jelentést von maga után: *kattaba* 'ő (hímnemű) megíratta'. A V_1 megnyújtása viszont reciprok jelentést kölcsönöz az absztrakt lexikális tőnek: *kaatabuu* 'ők egymásnak írtak'. Az indoeurópai nyelvekben az ún. ablaut (apofónia) zérus fok ~ teljes magánhangzó váltakozása áll a legközelebb ehhez a folyamathoz: így pl. a szerbben és horvátban a *kl*-tő hordozza az 'öl' lexikális jelentést, amely hol magánhangzóval (pl. *koljem* 'ölök'), hol pedig magánhangzó nélkül (*klati* 'ölni', (*za*)*klan* 'leölt (ember)') jelenik meg. A *kl*- ebben az esetben a zérus fok, a *kVl*- pedig a teljes fok (itt a magánhangzó kvalitása és kvantitása lényegtelen).

Elemzésemben a szigorú CV fonológia elméleti keretét (Lowenstamm 1996; Scheer 2004) fogom felhasználni a cseh és az óangol nyelv megszorításainak leírásához. Ez az elméleti keret a kormányzás-fonológiából nőtt ki, és abban a tekintetben nevezhető radikálisnak, hogy a fonológiai váz felépítését szigorúan váltakozó CV egységekben képzelel el. Ez annyit jelent, hogy minden egyes mássalhangzós pozíciót magánhangzós pozíció követ, még akkor is, ha az egy nem kiejtett (néma) mássalhangzós vagy magánhangzós pozíció. Így a mássalhangzó-kapcsolatok között, valamint a szavak végén mindig megtalálható egy néma V-pozíció. A *hánt* szóban pl. 1 hosszú magánhangzó van (még pontosabban: 2 kiejtett V-pozíció, amely egy hosszú magánhangzóként interpretálódik) és 2 kiejtetlen V-pozíció ($-n\emptyset t\emptyset$, ahol az ' \emptyset ' a kiejtetlen V-pozíciókat mutatja; ide tartozik még a szó bal oldalán elhelyezkedő üres CV egység, amely a szóhatárt (#) váltotta fel: a *hánt* így összesen 3 kiejtetlen V-pozícióval rendelkezik: $\emptyset h\acute{a}n\emptyset t\emptyset$). Így a *hánt* összesen 5 V-pozíciót tartalmaz (ezek közül kettő kiejtett, három pedig néma). A mássalhangzók is lehetnek kiejtetlenek: ilyen mássalhangzókat találunk a hosszú monoftongusok és a diftongusok két CV egysége között (így pl. a *hánt* két kiejtett V-pozíciója között). A fonológiaelméleteknek ez a típusa az ún. dependenciaelméletek közé sorolható (és így opponálható a konstituenciaelméletekkel, mindenekelőtt a hagyományos szótagszerkezeten alapuló elméletekkel): a CV fonológiában a magánhangzók és mássalhangzók egymás közötti kapcsolatai lateralizálódtak (itt a CV egységek egymásmellettsége és

az ezekből az elemekből kiinduló jogosító és kormányzó erők felelősek a fonológiai folyamatokért; az olyan hierarchikus egységek, mint a rím és a szótag, nem léteznek).

2. Templatikus megszorítások a csehben

A cseh templatikus megszorításainak bemutatásában Scheer (2003) munkáját használom fel. Ebben a szerző több olyan morfológiai szabályszerűséget mutat be, amelyek magyarázatához elengedhetetlennek tűnik egy 3-morás templátum bevezetése. A mora a standard fonológia elméletekben a szótagsúly meghatározásának egyik eszköze: minden rövid magánhangzó súlya egy mora, a diftongusoké és a hosszú magánhangzóké pedig kettő; egyes nyelvekben az ún. kóda mássalhangzók is moraértékűek (a szótagnyitányok viszont univerzálisan nem számítanak súlyhordozónak; l. pl. Hayes (1995: 51s, 271, 306) és Scheer és Szigetvári (2005: 49ss) elemzését). Ha egy szótag kétmorás, akkor nehéz, ha egymorás, akkor könnyű.¹ A csehben, ahogy ezt látni fogjuk, a 3-morás megszorítás annyit jelent, hogy a templátum három kiejtett magánhangzóból áll (a kóda mássalhangzók, azaz a kiejtetlen magánhangzók előtti mássalhangzók, nem vesznek részt a templátumban). Az (1) alatt látható táblázat olyan morfológiai kategóriákat tartalmaz, amelyekben megtalálható ez a templatikus megszorítás. A csehben a hímnemű kicsinyítő képzőnek két megjósolhatatlan allomorfja van, az egyik rövid magánhangzóval, a másik hosszúval fordul elő: *-ek* és *-ík* (l. (1)-(ben)).

¹ A morák szótagsúly meghatározásban betöltött szerepének egyértelműen csak ott van jelentősége, ahol ennek fonológiai következménye is van, mint pl. az angolban, ahol a nehéz szótagok vonzzák a szóhangsúlyt, míg a könnyűek nem (pl. *agénda* kontra *Cánada*). A magyarban, franciában, csehben, vagy éppen a lengyelben, azaz a kötött szóhangsúlyú nyelvekben, a morák létjogosultságát nem bizonyíthatjuk a szóhangsúly tesztjével. Ahogy látni fogjuk azonban, a csehben van bizonyíték arra, hogy a morák jelen vannak, csak egy másik elemzési szinten jelennek meg, a morfológiai rendszer egy jól meghatározható alrendszerében.

(1) A kicsinyítő képzős formák viselkedése²

Kicsinyítő képzők		
	-ek	-ík
tő		mužík
muž 'férj'		
kýbl 'vödör'		kyblík
mlýn 'malom'	mlýnek	
vlak 'vonat'	vláček	
hlas 'hang'	hlásek	

Az allomorfok magánhangzójának hossza független a tőmagánhangzó hosszától. Ezeknek a töre kifejtett hatása viszont jól megragadható: ha rövid magánhangzót tartalmazó tőhöz a rövid magánhangzós képző csatlakozik, a tő magánhangzója megnyúlik. Ez fordítva is igaz: a hosszú magánhangzós tövek magánhangzója lerövidül a kicsinyítő képző hosszú magánhangzót tartalmazó allomorfja előtt.

Láthatjuk, hogy a kicsinyítő képző magánhangzójának függvényében változik a tőmagánhangzó hossza: *vlak* ~ *vláček*. A cseh és a szlovák azon szláv nyelvek közé tartozik, amelyekben fonológiai oppozíciót találunk rövid és hosszú magánhangzók között. A két nyelv közti egyik lényeges különbség viszont a hosszú magánhangzók eloszlása: a szlovákban, az ún. ritmikai szabály miatt, két hosszú magánhangzó nem fordulhat elő egymás mellett (ebbe a csoportba a diftongusok is beletartoznak). Erre a megszorításra a morfológiai környezet nincs kihatással. A csehben ez a megszorítás nem található meg: így pl. a *získáváni* 'szerzemény', *díkůvzdání* 'hálaadás' szavak, amelyek csak hosszú magánhangzókat tartalmaznak, jól formáltak. Ezekből a példák-

² A cseh helyesírási konvenciókat érdemes röviden megadni: a magánhangzók hosszát az ékezet jelöli (így pl. <a> 'rövid a' kontra <á> 'hosszú á'). Más szóval, az ékezet hossz és nem hangsúlyt jelöl. Az <i> és <y> (ill. ezek hosszú párja) közti nyelvtörténeti különbség a modern csehben eltűnt, így mindkettő /i/. A 'hosszú ú' jelölésére két szimbólum is létezik: <ů> és <ú>. Az itt tárgyalt példákban a következő mássalhangzók fordulnak elő: <ž> /ʒ/, <č> /tʃ/, <d'> /j/ és <ch> /x/.

ból is látható, hogy a 3-morás megszorítás nem az egész nyelvi rendszerre terjed ki, hanem annak csak bizonyos, jól körülhatárolható morfológiai al-rendszereire: így pl. a kicsinyítő képzővel képzett formákra. Ez a 3-morás keret csak a kiejtett magánhangzókat veszi figyelembe (más szóval, a más-salhangzó-kapcsolatok által körbezárt kiejtetlen magánhangzós pozíciók nem vesznek részt a keret kitöltésében), így pl. a *-ka* nőnemű kicsinyítő képző nem vált ki magánhangzó rövidülést a tömorfémában: pl. *tráva* 'fű' ~ *trávka*/**travθka*. Scheer (2003) sajnos nem ad olyan példát, amely a templátum hatását egy rövid magánhangzós tőn mutatja be. Ha a 3-morás templátum még mindig aktív, akkor azt jósolhatjuk meg, hogy a *žena* 'feleség' kicsinyítő képzős formája *ženka* (l. Scheer (2001), ahol további példák mutatják, hogy a 3-morás templátum már nem a szinkrón nyelvtan része).

Érdeemes szemügyre venni egy további példát is, amely hasonló általánosítás alá vonható: a 3-morás megszorítás csak egy jól körülhatárolható morfológia alrendszerben érhető tetten, ezúttal a *žena*-típusú, azaz a nőnemű a-deklinációban. Első megközelítésben, ezeket a főneveket két csoportba oszthatjuk a tömorféma első magánhangzójának hossza szerint: (A) stabil hosszúságú tőmagánhangzó és (B) változó hosszúságú tőmagánhangzó. Az (A) osztályba tartoznak: (i) a kétszótagú, rövid tőmagánhangzós főnevek csoportja (pl. *žena* 'feleség') és (ii) a kettőnél több szótagból álló, hosszú tőmagánhangzós főnevek csoportja (pl. *zábava* 'szórakozás'). Ezeknél a tömorféma hossza nem változik a hozzájuk adott végződések függvényében. A (B) osztályba tartoznak (iii) a kétszótagú, hosszú tőmagánhangzós főnevek csoportja (pl. *brána* 'ajtó'). Ezeknél a tőmagánhangzó néha rövidként, néha hosszúként mutatkozik. Az (A) osztályhoz tartoznának a hipotetikus *zabáva*-típusú főnevek is, azaz az olyan főnevek, amelyek háromszótagúak és a második szótag magánhangzója hosszú (?*zabáva*).³ Ebbe a csoportba tartozna még minden egyéb, ennél hosszabb főnév is, amelynek penultimája hosszú magánhangzót tartalmaz. Ebből az látszik, hogy tulajdonképpen a szó végétől számított, két kiejtett magánhangzó által kitöltött 'ablaknyi' nagyságú terüle-

³ Scheer (2003) elemzéséből az látszik, hogy ebben a deklinációs osztályban nem található ilyen főnév. Ez egy nyelvtörténeti véletlen lehet. Ahogy látni fogjuk, ha ilyen főnevek léteznének, akkor azt jósoljuk meg, hogy az (A) osztályba kellene tartozniuk, azaz a tőmagánhangzó hossza nem változna, de a második szótag hosszú magánhangzója ugyanúgy változna, mint a *brána*-típusú szavakban ((B) osztály). Így ezek a főnevek átmenetet képeznének a két osztály között. A templátikus elemzés véget vet ennek a kettőségeknek: a templátum fogalmának bevezetése egyértelművé teszi, melyik magánhangzó váltokozhat csak (ez a váltokozás független attól, hogy a magánhangzó tömorféma vagy sem, l. a (2)-es táblázatot).

tet érinti a lent tárgyalt templatikus szabályszerűség. Az ebbe a deklinációba tartozó szavakat így a penultimájukban megfigyelhető magánhangzó-váltakozások szerint érdemes osztályozni (1. (2)).

**(2) A cseh főnevek penultimáját érintő
templatikus szabályszerűség összefoglalása**

	'Nom. Esz'	Egyéb esetek
(A) stabil hosszúságú <u>penultima</u>	<i>ž<u>e</u>na</i> <i>z<u>a</u>b<u>a</u>va</i>	<i>ž<u>e</u>nam<u>i</u>, ž<u>e</u>n<u>a</u>ch</i> <i>z<u>a</u>b<u>a</u>v<u>a</u>m<u>i</u>, z<u>a</u>b<u>a</u>v<u>a</u>ch</i>
(B) változó hosszúságú <u>penultima</u>	<i>(σ)*br<u>a</u>na</i>	<i>(σ)*br<u>a</u>nam<u>i</u>, (σ)*br<u>a</u>n<u>a</u>ch</i>

NB: (σ)* = tetszőleges számú szótag

Láthatjuk, hogy ebben a szigorúan körülhatárolt deklinációs osztályban nem a tömagánhangzó hossza dönti el az (A), ill. a (B) osztályhoz való tartozást, hanem a szavak penultimája (amely adott esetben lehet a tömagánhangzó is), amely hol rövidként, hol hosszúként mutatkozik. Ehhez meg kell vizsgálnunk a fenti szavak viselkedését.

A (2)-ben található főnevekhez járulnak hozzá a különböző deklinációs végződések, amelyek lehetnek egy vagy két szótagúak, valamint tartalmazhatnak rövid vagy hosszú magánhangzókat (ide értve a diftongusokat is). Az esetvégződések és a főnevek penultimájának viselkedése a következőképpen összegezhető: a két szótagos főnevek hosszú tömagánhangzója (ami egyben a penultimája is) lerövidül, ha a deklinációs végződés két szótagú vagy hosszú magánhangzót tartalmaz, míg a rövid penultimájú töveket ez a változás nem érinti. A háromszótagú főnevek hosszú tömagánhangzója (azaz antepenultimája) érintetlen marad. Ezt a magánhangzó váltakozást csak a hosszú magánhangzót tartalmazó és a két szótagos végződések váltják ki. Szögezzük le még egyszer, hogy ebben a nyelvben a morák csak a kiejtett magánhangzókból származhatnak. A fent említett *brána*-típusú osztályba kellene tartoznia a hipotetikus *zabáva* főnévnek is (ha ehhez egy kétszótagú vagy egy hosszú magánhangzót tartalmazó végződés járulna, akkor rövidülnie kellene: pl. *zabavami*, ill. *zabavách*, de *zabávu*). Ebben a deklinációs osztályban ilyen példák nem találhatók.⁴

⁴ Scheer (2003) templatikus elemzése egyéb morfológiai alrendszerekre is kitér, így pl. a gyakorító képzővel ellátott igék osztályára is. A 3-morás keret kitöltése itt is kihatással van a

(3) A főnévi tövek penultimájának hosszú ~ rövid váltakozása

			d)	e)	f)	g)
	-a Nom. Esz.,	-u 'Acc. Esz.,	-ou /ou/ 'Inst. Esz.,	-ám 'Dat. Tsz.,	-ách 'Loc. Tsz.,	-ami 'Inst. Tsz.,
a)	Ž <u>E</u> Na	Ž <u>E</u> Nu	Ž <u>E</u> Nou	Ž <u>E</u> Nám	Ž <u>E</u> Nách	Ž <u>E</u> Nami
b)	ZÁ <u>B</u> <u>A</u> Va	ZÁ <u>B</u> <u>A</u> Vu	ZÁ <u>B</u> <u>A</u> Vou	ZÁ <u>B</u> <u>A</u> Vám	ZÁ <u>B</u> <u>A</u> Vách	ZÁ <u>B</u> <u>A</u> Vami
c)	BRÁ <u>N</u> Na	BRÁ <u>N</u> Nu	BRÁ <u>N</u> Nou	BRÁ <u>N</u> Nám	BRÁ <u>N</u> Nách	BRÁ <u>N</u> Nami

A (3a, b) és (3c) közötti különbség a szavak penultimája közötti különbséget tükrözi: rövid (*žena/zábava*) kontra hosszú penultimás tövek (*brána*). A (3a, b) és (3c) közötti különbség a hosszú magánhangzós végződések (3 d–g), valamint a két magánhangzót tartalmazó végzódések esetében (3g) látszik egyértelműen: a *brána*-típusú főnevek penultimája rövidül a felsorolt végzódések előtt, míg a *žena/zábava*-típusú szavak esetében nincs változás.

(4) A végzódések hossza morában kifejezve

1 morás végzódések		2 morás végzódések			
-A	-U	-OU	-ÁM	-ÁCH	-AMI

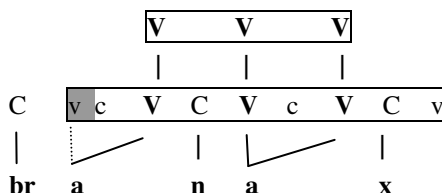
A fenti táblázat azt mutatja egyértelműen, hogy két rövid magánhangzó (-ami) és a hosszú magánhangzók azonos hatást gyakorolnak a penultimára (a *brán*- tő hol hosszú, hol pedig rövid magánhangzóval jelenik meg: *bránu* kontra *branou/branami*). Ha a penultimákat és a végzódéseket egymásra vetítjük, egy egyszerű szabályszerűség bontakozik ki. A szó végétől egy három morából álló keretet kell kitölteni: ha a penultima hosszú, le kell

penultimára. Az igék osztályában megtaláljuk az idevágó példát: *shromáždit* 'összegyűjt' ~ *shromažď-ov-at* (gyakorító képzővel és infinitívuszi végzódéssel ellátott igei tő). A tömorféma (*shromáždit*) hosszú penultimája lerövidül, amikor két kiejtett V-pozíció követi (*shromažďovat*). Ugyanez történik a *brána*-típusú főnevekkel is (*branami*). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *zabáva* főnév is így viselkedne.

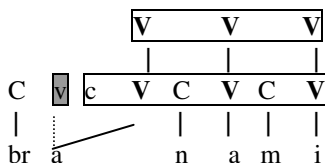
rövidülnie, hogy kielégítse ezt a templatikus megszorítást (*brána* ~ *branou*), ha rövid, nem történik változás (*žena* ~ *ženou*, ill. *zábava* ~ *zábavou*). Így világosan látszik, miért nem változik a *zábava* tömorfémája: a tömagánhangzó kiesik a templátum hatásköréből.

(5) A cseh templatikus megszorításainak CV keretben való ábrázolása

(a) *bránách* → *branách*

(b) *bránami* → *branami*

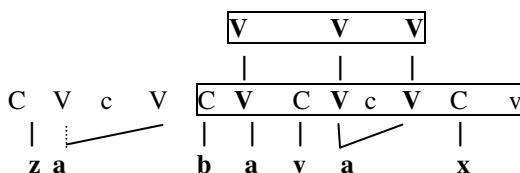

Láthatjuk, hogy a csehben csak a kiejtett magánhangzók vesznek részt a templatikus keret kitöltésében – más szóval, ez a templatikus megszorítás egy olyan projekciós szinten érhető tetten, ahol már csak a kiejtett magánhangzók találhatók meg. Ennek következménye a penultimára vetítve egyértelmű: rövidülnie kell. Az eredeti *brána* hosszú magánhangzójának első kiejtett V-egysége nem fér el a 3-morás keretben, és ezért törlődik az eredeti hosszú magánhangzó első kiejtett V-egységéhez tartozó asszociációs vonal (a melodikusan üressé vált magánhangzót árnyékolás jelzi, a megszűnt asszociációs hovatartozást pedig a szaggatott vonal mutatja; az üres pozíciókat a szigorú CV fonológia konvenciói szerint a kisbetűs 'v' és 'c' jelzi). Most a magánhangzó melódiája már csak egy V-egységhez tartozik és ennek következményeként rövid. Az így előállt reprezentációban két üres egység áll egymás mellett: az asszociációs hovatartozás következményeként kiüresedett

V (= v) és az őt követő üres C (= c). A kormányzás-fonológia keretében született elemzések (pl. Kaye 1995: 317; Yoshida 1993; stb.) azt feltételezik, hogy ilyen esetben, azaz egy magánhangzó nélküli (Cv) és egy mássalhangzó nélküli szótag (cV) találkozása során a két egység egymásra 'csúszik' és így a CvcV szekvenciából egy új CV egység keletkezik (amely rendelkezik kiejtett C és V pozícióval). Az egységeknek ez az 'egymásra csúszása' sérti a Projekciós Elvet (l. pl. Brockhaus (1995: 212) és Szigetvári (1999: 102) ellenvetéseit ezen megoldás ellen): az eredeti jogosítási viszonyok ártéltelmeződnek, valamint az eredeti CV egységek csonkulnak a c, ill. v törlése miatt. A szigorú CV fonológiában (pl. Lowenstamm 1999: 163) is léteznek olyan elemzések, amelyek szerint a szóelejei háttérjelölő üres CV egység törlődik a deriváció végén. A Projekciós Elv szigorú olvasata, amely szerint a lexikális reprezentációban fennálló egységek, valamint a köztük lévő kormányzási viszonyok nem változhatnak meg a deriváció során (azaz egységek, ill. egység részek nem törölődhetnek, és nem állhatnak elő új kormányzási viszonyok) nem tartható fenn, és számos elemzés, így vagy úgy, megszegte ezt. Itt Brockhaust (1995) követem, aki szerint új kormányzási viszonyok kialakulása lehetséges a metrikus struktúra kiépítése során.

Ezzel szemben a *zábavách* nem mutat rövidülést. Ezt (5c)-ben láthatjuk.

(5c) *zábavách*

Itt nem figyelhető meg rövidülés: a penultima eredetileg is rövid, az újonnan előállt szóban pedig beilleszkedik a 3-morás keretbe. A tő hosszú magánhangzója sem rövidül, mert a 3-morás keret nem éri el. Világos, hogy a cseh a-deklinációba tartozó főnevek a szavak penultimájának viselkedése szerint osztályozhatóak: egyes szavaknál a szó végétől számított második magánhangzó váltakozó hosszt mutat (*brán-* ~ *bran-*), míg másoknál a hossz stabil (*žen-*, *zábav-*). A váltakozást a templatikus keret illesztése idézi elő, és csak ennek segítségével fogalmazható meg: a deklinációs végződéses hosszú magánhangzója (vagy magánhangzó) és az azt megelőző magánhangzónak

egy 3-morás keretet kell kitöltenie. A penultima rövidülése (*bránách* → *bránách*) ennek a megszorításnak a következménye (a 'hosszú á' első kiejtett V-pozíciója már nem fér bele a 3-morás templátumba). Ebből azt jósolhatjuk meg, hogy a hipotetikus *zabáva* a következőképpen viselkedne: *zabávami* → *zabavami*, ill. *zabávách* → *zabavách*, azaz a penultimája rövidülne. Más szóval, a hipotetikus *zabáva* a *brána*-típusú főnevek osztályába tartozna.

Ezen felül, a cseh példákból az alábbi következtetéseket vonhatjuk még le:

- a) a templatikus megszorítás a nyelv morfológiai rendszerének bizonyos részrendszereiben érvényesül csak (így pl. a nőnemű a-deklinációban)
- b) a templatikus megszorítást csak a hosszú magánhangzók kezdeményezik (ezt a nőnemű a-deklinációban láttuk érvényesülni)
- c) a templatikus keret illesztése nem függ a nyelv hangsúlyrendszerétől – a csehben a hangsúly a szavak első szótagjára esik, míg a templátum illesztése ezzel ellentétes irányú (a szó végéről történik)
- d) a morák relevanciájának bizonyítására csak a templátum képes; a hangsúly erre alkalmatlan

Itt érdemes megemlíteni egy további megszorítást is: a szó végétől számított 3-morás keret kitöltése csak a nem-nominatívuszi alakokra érvényes. Ha a 3-morás megszorítás minden deklinációs alakra kihatással lenne, akkor csak a *žéna* alak létezhetne. A templatikus keret illesztését csak két kiejtett V-pozíció idézi elő: ezért nem történik meg a magánhangzó nyúlása a *ženu* 'Acc.Esz.' alakban sem (**žénu*). Ez a folyamat némi hasonlóságot mutat az angol 'három szótagos rövidüléssel' (pl. *sāne* 'épeszü' → *sān+ity* 'épeszűség'): itt a törmeféma hosszú magánhangzója lerövidül, amikor egy szintetikus, két rövid magánhangzót tartalmazó végződés kerül hozzá. Ez a folyamat azonban nem figyelhető meg a morfológiailag egyszerű szavakban: pl. *Öberon* 'Oberon', *stěvdore* 'rakodó munkás', stb. A folyamat az analitikus végződéssel toldalékolt szavakban is elmarad: pl. *provōk#ing#ly* 'provokálóan'. Egy 3-morás keret feltételezése az angolban elhamarkodott lenne, de láthatjuk, hogy itt is egy három kiejtett V-pozíciót tartalmazó keret kitöltése történik meg. Az angolban nem létezik egy olyan általános érvényű megszorítás, amely kiszűri a *provokingly*-típusú szavakat, azaz egy hosszú és két rövid magánhangzó egymás melletti sorrendje grammatikus. Mégis, ha párhuzamot vonunk a cseh 3-morás keret kitöltése és a 3-szótagos rövidülés között, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a két folyamat nem terjed ki az egész nyelvi rendszerre,

hanem annak csak egy jól körülhatárolt alrendszerében figyelhető meg: az angolban a szintetikus végződésről derivált három szótagos formák aktiválják ezt a megszorítást, míg a csehben a folyamat egyaránt a derivációs és az inflexió morfológiájában is tetten érhető. Ezzel a kis hatókörű templatikus megszorítással szembeállítható egy általános érvényű megszorítás, amely mindkét nyelvben megtalálható, és amely a szigorú CV fonológiában a következőképpen fogalmazható meg: 'a minimális lexikális szó két CV egységet tartalmaz' (l. pl. Szigetvári 1999). Ez a megszorítás a lexikális szavak minimális nagyságát szabályozza és azt a megfigyelést kódolja, hogy számos nyelvben a lexikális szavak minimális nagysága két CV egység. Ez a megszorítás az angolban is, és a csehben is megtalálható és általános érvényű (azaz a nyelv minden egyes lexikális szavát érinti).

3. Az óangol templátum

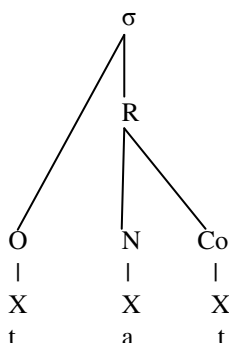
Mielőtt közelebbről megvizsgálánk az óangol templátumot a szigorú CV fonológia keretében, ki kell térnünk a hagyományos konstituenciaelmélet néhány lényeges vonására. Konstituenciaelméletnek nevezhetjük azokat a hagyományos elméleteket, amelyek szótagalapúak. Ezek az elméletek, amelyek pl. a hangsúlyt vagy a zárt szótagbeli rövidülést az elemek hierarchikus elrendezéséből vezetik le, abból indulnak ki, hogy a mássalhangzók és magánhangzók (al)egységekbe rendeződnek. A magánhangzókat és mássalhangzókat közösen érintő folyamatokból (mint pl. a zárt szótagbeli rövidülés, amely a világ számos nyelvében megfigyelhető) az következik, hogy ezek olyan egységekbe (konstituensekbe) csoportosulnak, amelyek alegységei között fennállnak bizonyos előfordulási megszorítások. A magánhangzók és az őket követő (szóvégi) mássalhangzók (kóda) alkotják a rímet, míg a magánhangzó előtti mássalhangzó(k) a szótagnyitányba kerül(nek). A szótagnyitányban elhelyezkedő mássalhangzók között is természetesen fennállnak megszorítások (ilyen pl. a mássalhangzók azonos képzési helyét kiszűrő megszorítás az angolban). A megszorítások jelenléte bizonyítja, hogy bizonyos egységek ugyanazon konstituens részei. A rímet és a szótagnyitányt egy magasabb konstituens foglalja magába: ez a szótag. A szótag felett helyezkednek el a további prozódiai egységek: a láb, a prozódiai szó, stb. A szótag általánosan elfogadott ábrázolása (6a)-ban látható. A szótagot a hangsúly kijelölésben játszott szerepéért használta fel számos elemzés, amelyben megtaláljuk a 'könnyű' kontra 'nehéz' megkülönböztetést (pl. Trubetzkoy 1939; Allen 1973; Hyman 1985; McCarthy 1979/1985; Gordon 2006; stb.): a 'ne-

héz' szótagok vonzzák a hangsúlyt (így pl. a latinban és az angolban), míg a 'könnyűek' csak akkor kapnak hangsúlyt, ha ez nem osztódhatott ki egy 'nehéz' szótagra. A szótagsúly kiszámítása két módon történhet: (i) a hangváz egységeinek számában (ezeket az időzítesi egységeket 'X'-ek jelölik) – a rövid szótagok egy időzítesi egységet képviselnek, a hosszúak kettőt, és (ii) a morák (súlyegységek) számában (a 'könnyű' szótagok egy morásak, a 'nehézek' (minimum) két morásak). A szótagnyitányok (univerzálisan) nem vesznek részt a szótagsúly számításban. Azok az elméletek, amelyek a szótag súlyát 'X'-ben mérik, a szótagnyitányokat nem veszik figyelembe a szótagsúly megállapításában (McCarthy 1979/1985; Clements és Keyser 1983; Levin 1985; stb.). A morára alapuló súlykalkuláló elméletek (Hyman 1985; Hayes 1989; stb.) a szótagnyitányoknak nem jelölnek ki morákat és így ezek láthatatlanok maradnak (6b). A szótagnyitányok súlyának láthatatlanságát így csak látszólag sikerül tisztázni: a fent említett megoldások leíró jellegűek csak (l. pl. Scheer és Szigetvári 2005). Libermann és Prince (1977) óta a hangsúly kijelölése a szótagra való hivatkozás nélkül történik: a hangsúly a rím súlyától függ. A szótag, mint konstituens, nem játszik szerepet a hangsúly helyének meghatározásában, de jelen van a prozódiai egységek egyre nagyobb egységeket felölelő hierarchiájában: szótag (amely a szótagnyitányt és a rímet tartalmazza), láb (amely egy hangsúlyos szótagból, valamint esetenként hangsúlytalan szótagokból áll), prozódiai szó (amely lábakat ölel fel), stb. A szótagnyitány a szótagon keresztül kapcsolódik a prozódiai hierarchiába (így tudja elkerülni a törlést). A kormányzás-fonológia (KLV 1990; Kaye 1990) eltörli a szótagot, amit lassan a hagyományos konstituensek (rím, kóda-szótagnyitány-kapcsolatok) felszámolása követ (Lowenstamm 1996). A végeredmény egy radikálisan leegyszerűsített prozódiai szerkezet, amely a C és V egységek szigorú egymásutánosságából, valamint az ezek között fennálló laterális viszonyokból áll (ennek a fejleménysornak a részletes tárgyalása Scheer (2004)-ben olvasható). A hagyományos konstituenciát felváltotta a laterális fonológia, amelyben a C és V pozíciókkal történő folyamatokat nem a prozódiai hierarchiában elfoglalt helye határozza meg, hanem a másokkal szemben elfoglalt pozíciója (így pl. a szóvégi /t/ az angolban azért veszti el a képzési helyét, mert egy üres V-pozíció követi és nem azért, mert a kódában van). A kódában elfoglalt pozíció önmagában nem lehet magyarázat a mássalhangzók gyengülésére. A hagyományos szótagelmélet szerint a C-pozíció azért gyengül, mert kódában van, és azért van kódában, mert gyengül. Ezt a nyilván körkörös magyarázatot (ami akár fordítva is érvényes lehetne: a C-pozíció

azért gyengül, mert szótagnyitányban van, és azért van ott, mert gyengül) a szigorú CV fonológia a jogosítás fogalmának bevezetésével kerüli meg: a jogosítás kiejtett V-pozíciókból származik, és a magánhangzós és mássalhangzós melódia megtámogatásában játszik közre. Egy jogosított C azért erősebb egy jogosítatlannál, mert kiejtett V-pozíció követi. A magyarázat itt már nem körkörös: a C-pozíció azért gyengül, mert nincs utána kiejtett magánhangzó (amely jogosítaná) és nem azért, mert 'kóda' helyzetben van.

(6) A (nehéz) szótag ábrázolása a hagyományos konstituenciaelméletben⁵

(a) a nehéz szótag időzítési egységeiben

(b) a nehéz szótag morákban

A (6a) a /tat/ nehéz szótagot ábrázolja: a szótag nehéz, mert a rím két időzítési egységet tartalmaz. A szótagnyitány nem számít bele a szótagsúlyba. A (6b)-ben ugyanennek a nehéz szótagnak morákban való ábrázolását mutatjuk be: a szótag nehéz, mert a rím kétmorás. A szótagnyitány nem kap morát, ezért nem játszik szerepet a szótagsúly megállapításában. Mindkét megoldás leíró, de nem magyarázó jellegű (ennek kritikáját l. Scheer és Szigetvári (2005)-ben).

Az óangol egyik fonológiai szabályszerűsége a hagyományos konstituenciaelmélet megfogalmazása szerint úgy szól, hogy a korai óangol rövid

⁵ A fenti ábrázolásokban a következő, az angol szakirodalomban bevett rövidítés szerepel: 'O' (onset) = szótagnyitány, 'N' (nucleus) = szótagmag/ magánhangzó, 'R' (rime/rhyme) = rím, 'Co' (coda) = kóda, σ = szótag és μ = mora.

zárt magánhangzók, az **-i* és **-u*, akkor törlődnek nyílt szótagban, ha egy nehéz szótag (akár egy eső szonoritású mássalhangzó-kapcsolat (egy kódaszótagnyitány), akár egy hosszú magánhangzó vagy diftongus) előzi őket meg. Ha az őket megelőző szótag könnyű (azaz, ha rövid magánhangzót tartalmaz), ez a törlés elmarad. Ezt a szabályszerűséget a hagyományos angol szakirodalom 'High vowel deletion'-ként ismeri. Az óangol korra ez a szabályszerűség már csak nyomaiban található meg, így pl. a tőmagánhangzó umlautjaként (*cȳ* 'tehenek' < korai óangol **kūi*), vagy az ugyanabba a deklinációs osztályba tartozó és csak a tő szótagsúlyának szempontjából különböző főnevek esetvégződéseinek váltakozásaként (*word* 'szavak' < **wordu* kontra *scipu* < **skipu* 'hajók'). Ennek a viszonylag egyszerű képnek a felülvizsgálására a következő adatok miatt van szükség: az említett két magánhangzó akkor is törlődik, ha azokat két könnyű szótag előzi meg; ezenfelül a két magánhangzó nem törlődik, ha az előttük levő szótag könnyű, és azt még egy nehéz előzi meg. Ezeket az előfordulásokat a (7)-es táblázatban találjuk meg.

(7) A zárt rövid magánhangzók törlése: **-i*, **-u*

NB: **K** 'könnyű szótag', **N** 'nehéz szótag', **✗/✓** '-**i*, -**u* törlésének megtörténte'

NB: a hangsúlytalan **-i* az óangolban <*e*>-ként jelenik meg

a)	K	×	<i>scipu</i> < * <i>scipu</i> , <i>nere</i> < * <i>neri</i> , <i>wine</i> < * <i>wini</i> ('hajók', 'mentsd!', 'barát')
b)	N	✓	<i>lēs</i> < * <i>lēsū</i> , <i>word</i> < * <i>wordū</i> , <i>cȳ</i> < * <i>cȳi</i> : ('mező', 'szavak', 'tehenek') <i>tung(o)l</i> < * <i>tunglū</i> , <i>wolc(e)n</i> < * <i>wolcnū</i> , <i>wund(o)r</i> < * <i>wundrū</i> ('csillagok', 'felhők', 'csodák') ⁶
c)	K K	✓	<i>firen</i> < * <i>firenū</i> , <i>duguþ</i> < * <i>duguþū</i> , <i>wæter</i> < * <i>wæterū</i> ('bűn', 'erény', 'vizek')
d)	K N	✓	<i>færelð</i> < * <i>færelðū</i> , <i>wunung</i> < * <i>wunungū</i> ('utak', 'lakóhely')
e)	N K	×	<i>nītenu</i> < * <i>nītenū</i> , <i>hēafodu</i> < * <i>hēafudū</i> , <i>lendenu</i> < * <i>lendenū</i> ('állatok', 'fejek', 'ágyékok')
f)	N N	✓	<i>fulwiht</i> < * <i>fulwihtū</i> , <i>ārist</i> < * <i>āristi</i> ('keresztelkedések', 'feltámadás')
g)	N	×	<i>hēafud</i> < * <i>hēafud</i> , <i>dēmed</i> < * <i>dēmīd</i> , <i>wæron</i> < * <i>wærun</i> ('fej', 'vélt', 'voltage')

Az (7a) és (7b)-ben olyan példákat találunk, amelyeket a hagyományos, szótagon alapuló leírás is jól meg tud ragadni: a két rövid magánhangzó könnyű szótagok után nem törlődik, míg a nehezek után ez a törlés megtörténik. Két könnyű szótag után a törlés ismét bekövetkezik (mint ahogy ezt (7c) mutatja). A (7d)-ben látható adatokat a szótagalapú elméletek szintén meg tudják magyarázni: nehéz szótagok után az említett magánhangzók törlődnek. A (7e)-ben viszont ismét olyan adatokat látunk, ahol a nyílt szótagban lévő zárt magánhangzók törlése elmarad: a magánhangzók előtti szótag könnyű. A (7f)-ben található példák ismét könnyűszerrel magyarázhatóak: a zárt magánhangzók előtti szótag nehéz. A (7g)-ben látható példák viszont azt mutatják, hogy ez a törlési folyamat a szó belsejében nem zajlott le nehéz szótagok után.

Azonfelül, hogy nehezen tudja felfedni a szó utolsó szótagjának súlya és a törlendő magánhangzó közti viszonyt, és ezúttal a törlés okát, a hagyományos szótagalapú megközelítés ellentmondásos is. Ha a *scipu* szó **u*-ja azért nem törlődik, mert az előtte levő szótag könnyű, akkor a szóvégi más-salhangzó átszótagolásának elvét is el kell fogadni: *sci\$pu* és nem *scip\$u* (a

⁶ A (7b)-ben található *tungol*, stb. példák nem az analógia hatását mutatják, hanem valószínűleg a szótagképző szóvégi szonoráns írásos ábrázolását (vö. a modern angol szótagképző 'l' ábrázolásával: pl. *simple* vagy *kennel*). Ezek a történetileg késői hangok (vö. germán **tunglam*, ahol a két más-salhangzó között nem található magánhangzó, kontra **xaubudam*) betüremkedő magánhangzóként ('intrusive vowel') vannak számon tartva a szakirodalomban (pl. Campbell 1959, §574 (3)).

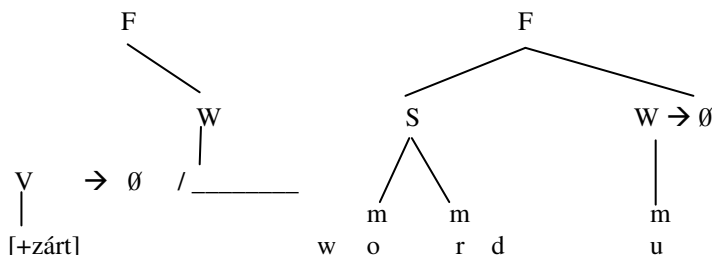
<\$> a szótaghatárt jelöli). Ebben az esetben viszont, a *firenu* típusú szavak szótagolása minden esetben eltér a *scipu* típusú szavakétól: *firen\$u* és nem *fire\$nu*. Ez a megkülönböztető szótagolási algoritmus tudja csak biztosítani, hogy a *firenu* utolsó magánhangzója törlődjön. Ez a megoldás nyilván nem állja meg a helyét, mert a **firenu/*skipu* szavak viselkedése közti különbséget ad hoc módon oldja meg.

Az óangol zárt magánhangzók törlésének egyik klasszikus megfogalmazása Dresher és Lahiri (1991) szótagalapú megközelítésében olvasható. A szerzők a probléma megoldására az ún. 'germán lábat' javasolják. A 'germán láb' a germán nyelvek jellegzetes trochaikus metrikai tulajdonságát írja le. A 'germán láb' (Dresher és Lahiri 1991: 255) egy olyan kvantitatív-érzékeny bal-domináns bináris metrikai láb, amelyet balról jobbra kell felépíteni és amelynek bal ága legalább két morát tartalmaz.⁷ A 'germán láb' többek között az elsődleges hangsúly kijelölésében, a fent tárgyalt zárt magánhangzók törlésében, a másodlagos hangsúly kijelölésében és egyéb metrikai jelenségek leírásában alkalmazható. A zárt magánhangzók törlésének láb alapú megfogalmazása a következőképpen ábrázolható:

(8) A zárt magánhangzók törlésének láb-lapú megközelítése⁸

(a) a láb-alapú *-i/-u*-törlés az óangolban

(b) **wordu > word*

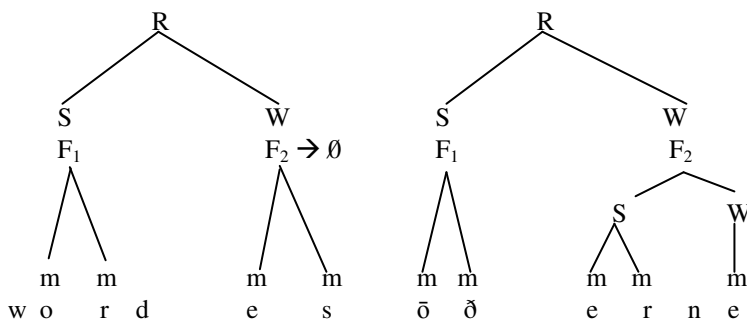

⁷ A germán láb angol megfogalmazása így szól: 'from left to right, build binary, quantity-sensitive left-headed trees whose left branch contains at least two moras'.

⁸ A következő angol rövidítéseket itt változatlanul megtartottuk: F 'láb' (angol: foot), S 'erős' (strong), m 'mora' és W 'gyenge' (weak). Az R (ld. (9)) feloldását nem adják meg a szerzők, de nagy valószínűséggel a metrikai szót jelöli.

A (8a)-ban látható szabály értelmében a zárt magánhangzók a 'germán láb' gyenge ágában törlődnek: pl. *word* < **wordu* (l. 8b). A 'germán láb' kvantitatív tulajdonsága miatt a láb jobb ága maximum egy morát tartalmazhat. Az egy moránál nehezebb jobb ág külön lábba kerül, de mivel nem ágazik el (azaz nem rendelkezik gyenge ággal), a 'szóvégi hangsúlytörlés' (Final Destressing, Dresher és Lahiri 1991: 260) értelmében elveszti hangsúlyát (ld. (9), amely a *wordes* 'szó, Gen.Esz.' és *ōðerne* 'másik, Acc.Esz.' szavakat ábrázolja).

(9) A *wordes* és *ōðerne* hangsúlyának 'germán láb' alapú megközelítése

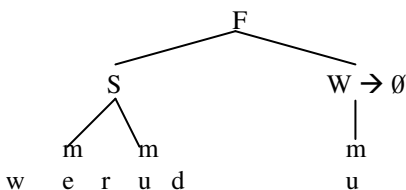

A *wordes* példában azt látjuk, hogy a 'germán láb' bal ága (minimum) két morát tartalmaz, amely ebben az esetben a magánhangzóból és a kóda-mássalhangzóból származik (-or-). Az -es nem tud a gyenge (jobb) ágba kerülni, mert kétmorás (emlékeztetőül: a 'germán láb' jobb (gyenge) ág egy morás lehet csak). Ez lesz a szó második 'germán lába', amely a súlya miatt hangsúlyt kap (F₂). A főhangsúly az első ágra osztódik ki (F₁), mert a szerzők szerint ez a szó legerősebb morája (ibid.: 255). Mivel azonban a második láb a szó végén helyezkedik el és nem ágazik el, a hangsúlya törlődik. Ezt az ún. 'Final destressing' szabálya biztosítja (ibid.: 260). Ez a második (most már hangsúlytalan) ág és a hangsúlyos első ág teszi ki a prosódiai szót (*wórdes*). Ezzel szemben az *ōðerne* második 'germán lába' (F₂) elágazik (a bal ága kétmorás, a jobb pedig egy) és így nem törlődik a (másodlagos) hangsúly (-èrne). A két hangsúlyos 'germán láb' most együttesen teszi ki a prosódiai szót (*ōðerne*). Az első láb első morája továbbra is a szó legerősebb morája, és ide osztódik ki az elsődleges hangsúly (*ōðerne*).

A 'germán láb' most már magyarázatot tud adni arra, miért törlődnek a zárt magánhangzók nyílt szótagban egy nehéz szótag után (*word*, *hēafdes*), ill. miért marad el a törlés, ha ezek a magánhangzók zárt szótagban vannak (*dēmed*, *hēafud*). Ez utóbbi esetben a zárt szótag kétmorás (*-id, *-ud) és így külön lábat alkot.

Az elemzés egyik gyenge pontja a *scipu*-típusú szavak elemzésénél mutatkozik meg. A 'germán láb' megfogalmazása szerint a láb bal ágának legalább két morát kell tartalmaznia. Ha a második mora nem kerülhet ki az első szótagból (mert az egy rövid magánhangzót tartalmaz csak), akkor a második szótagból kell származnia. Így jön létre az ún. 'feloldott szótag' (resolved syllable), amely így mindig (minimum) kétmorás. Ezzel eleget is tettünk a 'germán láb' első ágára kiszabott megszorításnak. A 'feloldott szótag' segítségével tudjuk megmagyarázni, miért nem törlődnek a zárt magánhangzók a *scipu*-típusú szavakban (a szóvégi zárt magánhangzó a láb erős ágába tartozik), ill. azt is, miért törlődnek ugyanezek a magánhangzók a *firenu*-típusú szavakban. A **firenu* első két szótagja a láb erős ágába kerül, így súlya azonos a *word*- súlyával. A harmadik szótagot alkotó zárt magánhangzó a gyenge ágba kerül (egymorás a súlya) és így törlődik is: *firen* (vö. **wordu* > *word*). Az elemzés problémáit a *werud* < **werudu* 'csapatok' példán mutatjuk be. Dresher és Lahiri (1991: 256) a következő ábrával mutatja be a zárt magánhangzó törlését (l. (10)).

(10) A zárt magánhangzó törlése a **werudu*-típusú szavakban

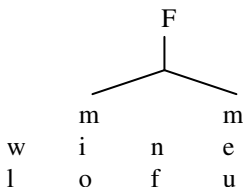

A (10)-es ábra azt mutatja, hogy a láb erős ága két morát tartalmaz, amelyek ebben az esetben két szótagból származnak. A gyenge láb csak egy morát tartalmaz és ezért törlődik.

A 'germán láb' bizonyos aspektusai problémásak. A szerzők a 'germán láb' S ágát mindvégig erősnek (strong) nevezik, de nem hangsúlyosnak. A probléma mindaddig rejtve marad, amíg az S ág egy nehéz szótagot domi-

nál (ebben az esetben az erős és hangsúlyos akár egymás szinonimája is lehet): *gō-*, *hēaf-*, *wor-*, stb. Amikor azonban az erős ág egy 'feloldott szótagot' dominál (mint a (10)-ben), akkor világossá válik, hogy az S feloldására a szerzők nem véletlenül az 'erős' terminust választották. A (10)-es ábra jól mutatja, hogy a *werud* első két szótagja S. Ha az S azt jelenti, hogy 'hangsúlyos', akkor a hangsúly két szótagra terjed ki, azaz a *werud* mindkét magánhangzója egyszerre hangsúlyos. Ez a megoldás két problémát vet fel: az egyik elméleti, a másik gyakorlati és az óangol adatokat érinti. Két magánhangzós pozíció egyszerre történő hangsúlyozása minden valószínűséggel lehetetlen (l. pl. Scheer és Szigetvári (2005) elemzését). Ha azt feltételezzük, hogy a *scipu* szó mindkét magánhangzója hangsúlyos, ahogy ezt Dresher és Lahiri elemzése sugallja, akkor mindkét magánhangzónak a hangsúlyos pozíciókban megfigyelhető magánhangzós értékeket kellene mutatnia. Ezt az óangol adatok nem támasztják alá: a semlegesnemű a-deklináció Nom.Tsz. végződése a germán *-ō hangra megy vissza, amely a hangsúlytalan pozíciókra jellemző változásokon ment keresztül: lerövidült és zárttá vált (pl. *scipu* < **skipu* < **skipō*; l. Campbell 1959, §331 (5)). A germán hangsúlyos *ō változatlanul folytatódik az óangolban: pl. *dōm* 'vélemény' < **dōmaz*. Ezek a változások azt mutatják, hogy a *scipu* szóban csak egyetlen hangsúlyos magánhangzó lehet: *scīpu*. A *wine* 'barát Nom.Esz.' is azt mutatja, hogy a hangsúly nem terjedhetett ki két magánhangzóra: *wine* < **wini* (emlékeztetőül: a hangsúlytalan germán *i az óangolban az <e> betűvel jelölt, valószínűleg schwa-szerű hangként jelenik meg). Ha Dresher és Lahiri elemzését kiterjesztjük a *wine* szóra, akkor a következő ábrát kapjuk (ld. (11)).

(11) A *wine* elemzése a 'germán láb' tükrében

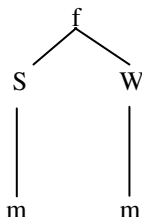
Dresher és Lahiri elemzése csakis a (11)-ben látható ábra lehet. Az eredeti példa a *lofu* 'dicséret': talán nem véletlen, hogy ez a példa szerepel a cikkben, mert így könnyebben palástolható a hangsúlyosnak elemzett -u

hangsúlytalansága (a szerzők nem adják meg az *-u* germán formáját (*-ō), amiből kiderülne, hogy a második szótag nem lehetett hangsúlyos).

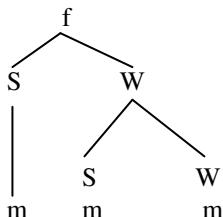
Dresher és Lahiri (ibid.: 268), a gót adatok tárgyalását követően, a probléma orvoslására a következő megoldást javasolják: a 'feloldott szótagot' *f*-ként jelölik. Ez az új konstituens a K X szekvencia (K = könnyű szótag, X = könnyű/nehéz szótag) egységét jelöli, azaz a 'feloldott szótagot' (l. (12)).

(12) Dresher és Lahiri *f* konstituense

(a) K K szekvencia

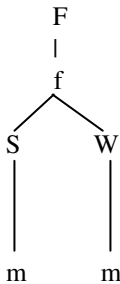
(b) K N szekvencia

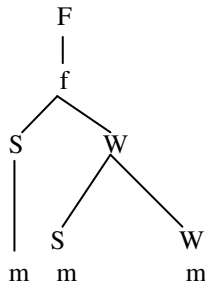
A (12a)-ban látható ábra az óangol *lofu* szó prozódiai szerkezetét mutatja, míg (12b) pl. a *werud* szóét. Mindkét szekvencia a 'germán láb' erős ágában fordul elő. Ez az elemzés két ok miatt is problémás: (i) nem derül ki, milyen konstituens is pontosan az 'f', és milyen viszonyban áll pl. a 'germán lábbal' (az 'f' nyilván nagyobb a szótagonál, de talán kisebb a lábnaál) és (ii) az elemzés azt feltételezi, hogy a (12b)-ben ábrázolt szerkezetben két 'erős' (S) szótag van (a második S lehetne pl. egy 'erős mora', amely különbözik a hangsúlyos morától, de ebben a formában nem világos, mit jelöl). Ha elfogadjuk az 'f' konstituenst, a *lofu* szó metrikai szerkezete csakis a következőképpen nézhet ki (l. (13)). Ezt az ábrázolást nem találjuk a cikkben.

(13) Az F és f feltételezett viszonya

(a) K K szekvencia

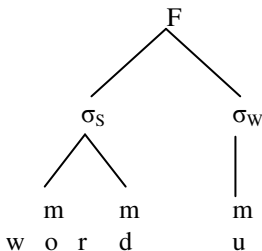
(b) K N szekvencia

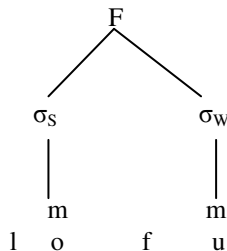
A (13)-ból kiderül, hogy az 'f' konstituens nem oldhatja meg a problémákat: ha az F konstituens továbbra is a 'germán láb', akkor nem világos, hol kezdődik az erős ága. Ha $F = f$, akkor (a terminusok felesleges duplázásán túl) a 'germán láb' erős ága egy morát dominál (13a), míg a gyenge egyet (13a) vagy kettőt (13b) – mindkét esetben az egyik vagy a másik ág rosszul formált. Ezen a ponton a 'germán láb' értelmezhetetlenné válik. Ha az S viszont azt jelenti, hogy az általa dominált szótag hangsúlyos, akkor a 'germán láb' bal ágának nem kell szükségszerűen két morát dominálnia (ez viszont ellentmond az eredeti megfogalmazásnak). Ebből az is következik, hogy a 'feloldott szótag' egysége a hagyományos konstituenciaelmélet keretében nem ragadható meg. Vizsgáljuk meg, mennyiben különbözne az elemzés, ha az S a hangsúlyos szótagot jelölné (l. (14)).

(14) Az átértelmezett 'germán láb'

(a) *wordu*

(b) *lofu*

A (14)-es ábra a *wordu* és *lofu* átértelmezett változatát mutatja – azt, amelyben az S és W a hangsúlyos, ill. a hangsúlytalan szótagot mutatja (nem az erős és gyenge lábat). A 'germán lábat' most a hangsúly függvényében fogalmazzuk meg: a germán láb egy hangsúlyos és egy hangsúlytalan szótagot ölel fel (ha csak egy hangsúlyos szótag van, akkor a láb szükségszerűen ezt dominálja). Ebben a szótagalapú megfogalmazásban a láb felépítésének szabálya nem tudja mérlegelni a szótag alatti morák számát – a szabály a hangsúlyt látja csak (ezen a ponton lényegtelen, hogyan került kiosztásra a hangsúly: ez akár kvantitatív alapú kiosztás is lehetett). Ha pedig ez így van, akkor a szabály mindkét esetben (*wordu/lofu*) csak a szótagok hangsúlyát tudja értékelni: így mindkét szó ugyanazt az ábrázolást kapja. Ezzel az elemzéssel nem tudjuk biztosítani, hogy a *wordu* hangsúlytalan szótagja törlődjön. A fenti elemzésből az derül ki, hogy Dresher és Lahiri S (erős) és W (gyenge) ágai egy olyan köztes reprezentációt akarnak megragadni, amely a láb és a szótagsúly között húzódik. Az elemzés hibái a 'feloldott szótag' elemzésekor jönnek elő. Összegezve azt mondhatjuk el, hogy a K X (X = K/N) szekvencia egy egységként való viselkedését a 'germán láb' nem tudja megragadni.

Ahogy láttuk, Dresher és Lahiri a 'germán láb' segítségével az óangol másodlagos hangsúlyról is számot tud adni. A másodlagos hangsúly a hagyományos leírásokban is szerepel. Campbell (1959), az óangol metrum bizonyítékaira építve, azt állapítja meg, hogy a másodlagos hangsúly csak egy nehéz szótag, illetve két rövid szótag után fordulhat elő: *etende* 'evő', *sittende* 'ülő', *būende* 'lakó', *lufiende* 'szerető'. Az elsődleges hangsúly, eltekintve pár hangsúlytalan prefixumtól, valamint prefixum plusz ige összetételtől, mindig az első szótagra esik: *étende*, *síttende*, *bűende*, *lúfiende*.

A másodlagos hangsúly elemzése egy másik jelentős, főleg az óangol költészet 'nyelvtanát' érintő kérdésre is rávilágít – ez az ún. rezolúció (angolul 'resolution'; l. pl. Pope 1942, 1966). A rezolúció annyit jelent, hogy a metrikai szempontból kötelezően megkövetelt pozíciók szempontjából két könnyű szótag ugyanazt a pozíciót tudja betölteni, mint egy nehéz szótag (más szóval: két könnyű szótag, a metrum szempontjából, ugyanazzal a súllyal bír, mint egy nehéz szótag). Ahogy fent láttuk is, a rezolúció fogalma Dresher és Lahiri munkájában 'feloldott szótagként' jelenik meg és a zárt magánhangzók törlésében játszik szerepet (a **werudu* első két szótagja azonos súllyal bír, mint a **wordu* első szótagja és így a zárt magánhangzó törlődik: *werud*, ill. *word*). A fenti elemzés kimutatta, hogy a rezolúciót a hagyományos elemzés nem tudja megragadni.

4. Az óangol templátum közelről

Dresher és Lahiri elemzéséből kiderült, hogy a 'feloldott szótag' jelenléte az óangol fonológiában megalapozott. A 'feloldott szótag' és a hagyományos értelemben vett nehéz (kétmorás) szótagok ugyanazt a törlési folyamatot váltják ki. A két kiváltó okot azonban nem sikerült közös nevezőre hozni a 'germán láb' keretein belül. Ennek fő akadálya a közös hangsúly feltételezése volt. A szigorú CV fonológia ezzel szemben egy olyan megoldást kínál, amely a nehéz és a 'feloldott' szótagot két CV egységnek elemzi, és ezzel egyidejűleg az elsődleges hangsúly kiosztást függetlennek tekinti a nehéz/könnyű szótag-megkülönböztetéstől (l. (15)).

(15) A nehéz és 'feloldott' szótagok a szigorú CV fonológiában

(a) hagyományos nehéz szótag

C	V	C	v
t	a	t	

(b) 'feloldott szótag'

C	V	C	V
t	a	t	a

A (15)-ös ábra jól mutatja, hogy a szigorú CV fonológiában a két fajta szótag ugyanazt az elemzést kapja: a nehéz (kétmorás) szótag és a 'feloldott' szótag is két CV egységet tartalmaz. A 'feloldott szótag' csak annyiban különbözik a nehéz szótagtól, hogy mindkét V-pozíciója ki van ejtve. Próbáljuk meg a 'germán láb' nyomán előkerült fonológiai folyamatokat a szigorú CV fonológia keretében megvizsgálni. Ehhez az óangol templátum bevezetését javasoljuk. A templátum bizonyos megszorításoknak engedelmeskedik: a templátum nagysága, illesztési iránya, stb.

(16) Az óangol templátum koordinátái

ILLESZTÉSI IRÁNY: bal

NAGYSÁG: két CV egység

ELSŐ ILLESZTÉSI PONT: az első CV egység kiejtett V-pozíciója (ez a templátum feje)

MELÓDIA MEGSZORÍTÁSOK: a C-pozíció lehet üres, a V-pozíciónak kiejtettnek kell lennie

MÁSODIK ILLESZTÉSI PONT: a második CV egység

MELÓDIA MEGSZORÍTÁSOK: a C-pozíció üres vagy kiejtett, a V pozíció üres vagy kiejtett (a két pozíció közül azonban az

egyiknek kiejtettnek kell lennie, azaz a második CV egység C- és V-pozíciója nem lehet egyszerre üres)

CIKLIKUSSÁG: a folyamat ITERATÍV; a templátum feje mindig egy kiejtett V-pozícióhoz csatlakozik

HATÁSOK: a templátum hatásköréből kikerült zárt magánhangzók TÖRLŐDNEK

Az óangol templátum tehát egy, a hagyományos értelemben vett nehéz szótaggal azonos. A második CV egység melódiájával kapcsolatos megszorítások biztosítják egyrészt azt, hogy a templátum kiterjesztése ne lehessen egy CV egység nagyságú (azaz egy könnyű szótag súlyú), másrészt azt, hogy a hangváz ne tartalmazzon engedélyezetlen üres pozíciókat. Vizsgáljuk meg, hogy milyen struktúrákat egyesít az óangol templátum (a dölten szedett C/V pozíciók az esetlegesen melódiailag üres pozíciókat jelölik).

(17) Az óangol templátum által egyesített struktúrák

C	V	C	V	
br	u			<i>brū</i> 'szemöldök'
	ɑ		n	<i>ān</i> 'egy'
k	y	n	i	ŋg <i>cýning</i> 'király'
ʃ	i	p	u	<i>scipu</i> 'hajó'
b	æ	θ		<i>bæð</i> 'fürdő'
l	e	o	ht	<i>lēoht</i> 'fény'

A CVCV templátum egyesíti a hosszú magánhangzókat/ diftongusokat (*brū*, *ān*, *lēoht*), valamint zárt szótagokat (*bæð*) az ún. 'feloldott szótagokkal' (*cýning*, *scipu*).

Most vizsgáljuk meg közelebbről az óangol templátumot és az *-i és *-u törlését. A templátum működését (18)-ban láthatjuk.

(18) Az óangol templátum és az *-i, *-u törlése

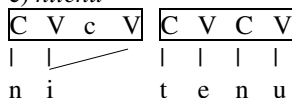
a) *scipu*

C	V	C	V
ʃ	i	p	u

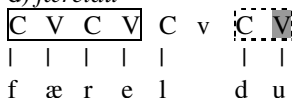
b) *word*

C	V	C	v	C	V
w	o	r	d		u

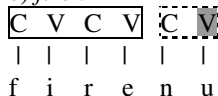
c) *nītenu*

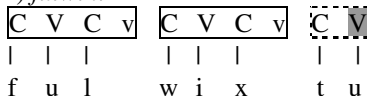
d) *færeldu*

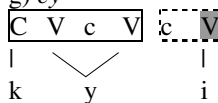
e) *firen*

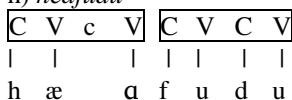
f) *fulwiht*

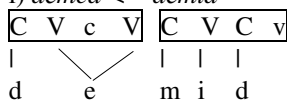
g) *cȳ*

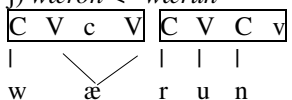
h) *hēafudu*

i) *dēmed* < **dēmīd*

j) *wæron* < **wærun*

A templátum illesztése a szó bal oldaláról kezdődik. A templátum feje (az első CV egység V pozíciója) mindig kiejtett. Minden egyes új templátum egy új kiejtett V-pozícióval kezdődik: a (18f)-ben pl. a második templátum az /i/-vel kezdődik és a /wix/ szekvenciát öleli fel. A harmadik templátum az /u/-val kezdődik, de nem tud kielégülni. Ennek következményeként az /u/ törlődik. A szóvégi *-i és *-u törlése tehát akkor történik meg, ha ez a két zárt magánhangzó nem tud kapcsolódni egy CVCV kerethez (a törlést a sötétítés mutatja). Ha a két rövid magánhangzó tud kapcsolódni a templátumhoz, akkor elkerüli a törlést (18 a, c, h, i és j).

A zárt magánhangzók törlésének hagyományos megfogalmazása szerint (pl. Campbell 1959, §345) az *-i és *-u akkor törlődik, ha egy nehéz szótag vagy egy könnyű és még egy (könnyű vagy nehéz) szótag előzi őket meg. A törlés elmaradt, ha a zárt magánhangzókat egy könnyű szótag előzte meg. A hagyományos szótagolási algoritmus szerint az ún. elágazó szótagnyitányok (obstruensszonoráns kapcsolatok) egy VCCV szekvenciában a második szótagba kerülnek, azaz V\$CCV (pl. *a\$tra*). Ezt a szótagolási eljárás-

rást, még ha rejtetten is, de Campbellnél is megtaláljuk. Az **-i/u* törlésénél viszont nem találunk utalást arra, hogy az elágazó szótagnyitányok szótagolása hogy történik annak ellenére, hogy az adatok nem támasztják alá az előbb említett V\$CCV szótagolási mechanizmust. A semlegesnemű a-osztályba tartozó főnevek Nom./Acc.Tsz.-a **-u* volt a rekonstruált óangolban: pl. **botlu* 'lakóhely', **wedru* 'időjárás', stb. Ha elfogadjuk azt az általános szótagolási mechanizmust, mely szerint az elágazó szótagnyitányok átkerülnek a következő szótagba, a fenti szavak így szótagolódnak: **bo\$tlu*, ill. **we\$dru*. Ebből az következik, hogy az első szótag könnyű, amiből viszont az következik, hogy az ilyen típusú szavakban a zárt magánhangzóknak nem kellene törlődniük. Az óangolban *botlu* és *wedru* formákat várunk el, de nem ezt tapasztaljuk: **botlu* > *botl* és **wedru* > *wedr*.⁹ Ebből azt látjuk, hogy a zárt magánhangzót nem egy könnyű szótag előzte meg. A hagyományos szótagolási algoritmusnak ezen a ponton azt kellene feltételeznie, hogy a hangsúlyos magánhangzó hatása miatt a szótagnyitány első mássalhangzója átkerül kóda helyzetbe (azaz a **botlu* szótagolása **bot\$lu*, és nem **bo\$tlu*). A szigorú CV fonológiában ez a probléma nem merül fel: a **botlu* két mássalhangzója között egy kiejtetlen V-pozíció van (*botθlu*). A hagyományos szótagalapú elemzésekből ismert elágazó szótagnyitányok a szigorú CV fonológiában CØC szekvenciaként lettek átértelmezve. Ezeknek az obstruens-szonoráns szekvenciáknak a viselkedése sok szempontból problémás: az egyik ilyen probléma a két mássalhangzó által körbezárt V-pozíció 'láthatósága' (l. pl. Scheer és Szigetvári (2005) elemzését a latin, angol és egyéb nyelvek hangsúlyrendszerét illetően). Az óangol adatok azt mutatják, hogy a **botlu* első szótagja nehéz. Ha azt feltételezzük, hogy a **botlu* szótagolása **bot\$lu* (vagy **botl\$u*) és ez a hangsúlyos magánhangzó kóda vonzó hatásának tulajdonítható, akkor ugyanezt a hatást várnánk el a *scipu*-féle szavakban (a *scipu* szótagolása *scip\$u* és nem *sci\$pu*).¹⁰ Ezt az adatok nem támasztják alá: **skipu* > *scipu*, de **botlu* > *botl*. Láthatjuk, hogy az óangol adatokat a hagyományos konstituenciaelmélet nem tudja elemezni.

Az óangol templátum bevezetése után a **botlu* és **skipu* elemzése egyértelmű: az előbbiben az **-u* nem tud csatlakozni a CVCV templátumhoz és ezért törlődik, az utóbbiban azzal kerül el a törlést, hogy csatlakozik a

⁹ A *botl* és *wedr* gyakran *botol/botul*, azaz *weder* formában jelenik meg (ezek az etimológiaiag késői magánhangzókat intruzív magánhangzók nevezik).

¹⁰ A magánhangzók kóda vonzó (vagy 'befogó') hatását ('coda capture') megtaláljuk pl. Anderson (1982) és Hall (1992) munkájában.

második CV egység V-pozíciójához (l. (19)). Ezzel azt a kérdést is megválasoltuk, hogy az óangolban a templátum számára látható-e az elágazó szótagnyitányok által körbezárt V-pozíció: a magánhangzótörlés azt mutatja, hogy ez a V-pozíció elérhető a templátum számára.

(19) Az 'elágazó szótagnyitányok' V-pozíciójának láthatósága

(a) *botlu*

C	V	C	v
b	o	t	

C	V
l	u

(c) *wuldor*

C	V	C	v
w	u	l	

C	v	C	V
d		r	u

(b) *skipu*

C	V	C	V
sk	i	p	u

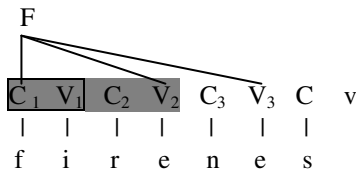
C	v	C	V	C	V
s		k	i	p	u

A (19a) azt mutatja, hogy az óangol templátum számára látható a /t/ között elhelyezkedő v-pozíció. A templátum feje az /o/, a második CV egységet egy kiejtett C és egy néma V-pozíció foglalja el. A templátum második illesztése sikertelen: csak egy CV egység érhető el. A zárt magánhangzó azért törlődik, mert nem tud egy CVCV templátumhoz kapcsolódni. Ezzel szemben a (19b) azt mutatja, hogy az /v/ elkerüli a törlést, ha kapcsolódni tud az óangol templátum V-pozíciójához. A (19c)-ben látható *wuldor* 'dicsőség' példában megfigyelhető törlést (**wuldru* > *wuld(o)r*) a szótagsúlyon alapuló hagyományos megközelítés is meg tudja ragadni: az *-u előtti szótag nehéz (**wul\$dru*) függetlenül attól, hogyan szótagoljuk az elágazó szótagnyitányt. A templatikus megközelítés is meg tudja ragadni a folyamatot. A templátum második illesztése sikertelen: a második kiejtett magánhangzó (**-u*) után már nincs több CV egység, tehát ez törlődik. Ez a törlési folyamat jól mutatja, hogy a templátum fejének mindig egy kiejtett V-pozíciónak kell lennie. Ha a templátum feje néma magánhangzó is lehetne, akkor a **wuldru* szóban nem találnánk törlést. Láthattuk, hogy a hagyományos szótagalapú elemzés által nyújtott megoldás nem kielégítő: ha elfogadjuk a 'germán láb' fogalmát, akkor a megosztott hangsúly fogalmát is el kell fogadnunk (ez viszont nem megalapozott). A hagyományos elemzés egy másik ponton is hiányos: a kódavonást csak az elágazó szótagnyitányt tartalmazó (*botlu*- típusú) sza-

vakban kell feltételezni (a *skipu*-típusú szavak szótagolása minden egyes esetben különbözni fog a *botlu*-féle szavakétól). Ezt az ad hoc megoldást el kell vetnünk. Hasonló szótagolási problémák merültek fel a *scipu* kontra *firenu* szavakban. A *firenu* végén lévő zárt magánhangzó csak akkor törölhető, ha az előtte lévő szótag nehéz: ezt csak úgy oldható meg, ha feltételezzük, hogy a *firenu* szóban az /n/ a kódába kerül. Ezt a szótagolást azonban nem követhetjük a *scipu* esetében: a törlés elmaradása ez ellen a szótagolás ellen szól. Végezetül figyeljük meg, mi történik a (19d)-ben. Eddig eltekintettünk a szóeleji, hagyományosan elágazó szótagnyitányoknak nevezett mássalhangzó-kapcsolatok ábrázolásától (ezeket az egyszerűség kedvéért egy kiejtett C alá soroltuk). A szigorú CV fonológia itt is egy kiejtetlen V-pozíciót feltételez a két C-pozíció között. A **botlu* és **wedru* kapcsán láttuk, hogy az óangol templátum számára az obstruens-szonoráns kapcsolatok közti kiejtetlen magánhangzó elérhető. Ezt a magánhangzótörlést mutatta meg (**botlu* > *botl*). A **skipu*, ahogy láttuk, nem mutat törlést. Az óangol templátum megfogalmazása, miszerint a templátum feje az első kiejtett V-pozíció, ezáltal megerősítést nyer. Ha feltételeznénk, hogy a templátum első kapcsolódási pontja egy üres V-pozíció is lehetne, akkor a **skipu*-típusú szavakban a törlésnek be kellene következnie: a templátum második illesztése már sikertelen, ezért a szóvégi /u/-nak törlődnie kellene. Ez azonban nem következik be. Az s+C kapcsolatok között elhelyezkedő kiejtetlen V-pozíció láthatóságát pl. a *nest* szó bizonyítja: **nestu* > *nest* (l. *botl*). A templátum tehát ezt a kiejtetlen V-pozíciót is el tudja érni. Összegezve tehát, a szigorú CV fonológia keretében megfogalmazott óangol templátum megoldást kínál az óangol zárt magánhangzók törlésére.

Az itt felvázolt templatikus elemzés nem teszi lehetővé, hogy az elsődleges hangsúlyt a szótagsúly függvényében fejezzük ki. Ha párhuzamot vonunk Dresher és Lahiri szótagalapú elemzése és a jelen templatikus elemzés között, az egyetlen hasonlóság a nehéz (ill. 'feloldott') szótag és a CVCV keret nagyságában merül ki. Az elsődleges hangsúly független a templátumtól, és mindig a tömorféma első magánhangzójára esik. A minimális 'óangol láb' egy hangsúlyos V-pozíciót tartalmaz (de tartalmazhat hangsúlytalan V-pozíciókat is, l. (20)). Itt eltekintünk a másodlagos hangsúly tárgyalásától, de véleményünk szerint ez is kifejezhető az óangol templátummal.

(20) Az 'óangol láb'

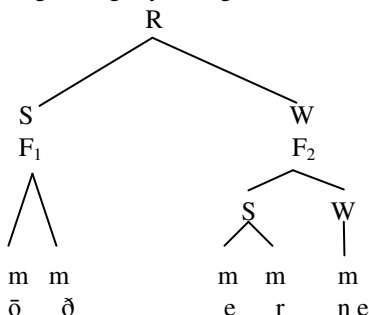

A fenti ábra azt mutatja, hogy a *firenes* 'bűn Gen.Egy.' szóban az első (bekeretezett) CV egység magánhangzójára esik az elsődleges hangsúly. A második és harmadik CV egység magánhangzója hangsúlytalan. Az első két (sötétített) CV-egység viszont egy templátum nagyságú szakaszt ölel fel. A három kiejtett V-pozíció együttesen teszi ki az 'óangol lábat'. Mivel metrikai jelenségről van szó, nem véletlen, hogy csak a kiejtett V-pozíciókat lehet figyelembe venni. Ebben a megközelítésben nem találkozunk azokkal a nehézségekkel, amelyeket a 'germán láb' felépítésekor láttunk: a láb felépítésekor nem a CV egységek számát kell figyelembe venni (ill. a hagyományos megközelítésben a szótagsúlyt), hanem a (hangsúlyos és hangsúlytalan) kiejtett V-pozíciókat. A láb felépítésekor nem lehetünk figyelemmel arra, hogyan osztdódott ki a hangsúly (a germánban ez éppen a tömorféma első kiejtett V-pozíciójára esik). A láb feje a hangsúlyos V-pozíció; ehhez társulnak a hangsúlytalan V-pozíciók (l. pl. *firenes*). Ezek adják ki együttesen az 'óangol lábat'.

Az óangol másodlagos hangsúly eloszlásáról már volt szó röviden. Campbell (1959, §87–91) hagyományos szótagalapú elemzése szerint a másodlagos hangsúly csak nehéz szótagon fordulhat elő, ha ez egy nehéz vagy egy 'feloldott szótag' után áll, és ha inflexiós végződés követi. A Campbell által tárgyalt példák mind azt mutatják, hogy a másodlagos hangsúly kiosztásában szereplő inflexiós végződések mindig tartalmaznak kiejtett V-pozíciót. Ezek szerint egy nehéz szótag csak akkor kap másodlagos hangsúlyt, ha egy nehéz (vagy vele egyenértékű) szótag előzi meg, és (legalább) egy kiejtett magánhangzó követi: pl. *sittēnde* 'ülő', *būēnde* 'lakó', *lufiēnde* 'szerető', *Hengēstes* 'Hengest, Gen.Esz.', *æðelinges* 'nemes ember, Gen.Esz.', *singēnne* 'énekelni, Dat.Esz.', stb. Ezzel szemben a következő szavakban nem fordul elő másodlagos hangsúly: *wesende* 'levő', *æðeling*, *etende* 'evő', stb. Dresher és Lahiri (1991) elemzése ezt a most már ismerős módon ragadja meg: *wesende* első két szótagja képezi a 'germán láb' erős ágát, a harmadik szótag a láb gyenge ágába kerül. A gyenge ágban csak egymorás (könnyű) szótagok helyezkedhetnek el. Az *æðeling* első két szótagja ismét az erős

ágban van, ami egyben a 'germán láb' egyetlen ága. A második szótag (mivel nehéz) egy újabb lábat alkot, de mivel nem ágazik el, a (másodlagos) hangsúlya törlődik a szóvégi hangsúlytörlő szabály értelmében (*æðeling* → *æðeling*). A (21)-es ábrában az *ōðerne* másodlagos hangsúlyának 'germán láb' alapú megközelítése látszik.

(21) Az *ōðerne* másodlagos hangsúlyának 'germán láb' alapú ábrázolása

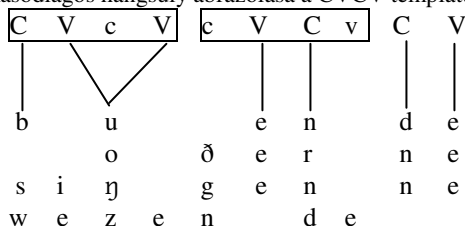
Az *ōðerne* első (nehéz) szótagja képezi a 'germán láb' erős ágát. Dresher és Lahiri szerint az első mora a legerősebb, ezért ide osztozik ki az elsődleges hangsúly. A második láb erős ága szintén egy nehéz szótagot tartalmaz (-*er*-), a gyenge ága pedig egy könnyűt (-*ne*). Mivel a második láb (F_2) elágazik, a másodlagos hangsúly a második láb első morájára kerül (-*è*-). A két láb együttesen teszi ki a prozódiai szót (R).

A fenti fejtegetés azt mutatta ki, hogy az óangol 'germán láb' alapú megközelítése több ponton is problémás. Az egyik ilyen probléma a 'feloldott szótagok' ábrázolása volt, amelyet még az 'f' konstituens se tudott megnyugtatóan megoldani. A hangsúly egynél több kiejtett V-pozícióra való kiosztása valószínűleg univerzálisan lehetetlen. Az óangol adatok ezt a feltételezést alátámasztják: így pl. a *wine* szónak csak az első V-pozíciója lehet hangsúlyos. Az óangol templátum ezzel szemben egy olyan megoldást kínál, amely szerint a hangsúly és a templátum két CV egységre való kiterjedése két egymástól független tényezőn alapul: az egyik az óangol hangsúlyozási rendszerét érinti, a másik pedig egy templatikus kötöttséget fejez ki. Ennek a templatikus kötöttségnek egyik megnyilvánulása a zárt magánhangzók törlésében jut kifejezésre. Az a tény, hogy a *scipu* első szótagja hangsúlyos, valamint az, hogy a zárt magánhangzó nem törlődik, egy véletlen egybeesés kö-

vetkezménye: az első szótag nem azért hangsúlyos, mert a templátum két CV egységre terjed ki, és a templátumot se a hangsúly aktiválja (l. pl. a *hēafudu* szót, ahol nem figyelhető meg másodlagos hangsúly, de a szóvégi magánhangzó mégsem törlődik). Dresher és Lahiri elemzésének egyik problémája az, hogy a hangsúlyt a szótagsúly függvényében akarja megfogalmazni. Ennek sikertelensége a 'feloldott szótag' esetében látszik a legjobban. A szótagnak nem kell nehéznek lennie ahhoz, hogy hangsúlyt kapjon. Az itt felvázolt elemzés viszont a hangsúlyt függetlennek tartja a nyelvben működő más megszorításoktól (mint amilyen a templatikus keret segítségével kifejezhető magánhangzótörlés).

A másodlagos hangsúly hagyományos megfogalmazásában jól látszik, hogy a nehéz szótagnak ismét nagy szerep jut. Próbáljuk meg a másodlagos hangsúlyt az óangol CVCV templátum segítségével ábrázolni.

(22) A másodlagos hangsúly ábrázolása a CVCV templátum segítségével

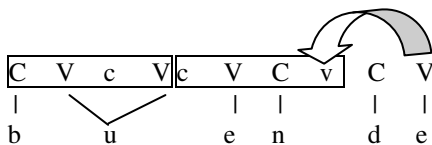
A (22)-ben jól látható, hogy a másodlagos hangsúly minden esetben a második CVCV keret első kiejtett V-pozícióján található: *būende*, *ōðerne*, *singenne*. Ezzel szemben a *wesende* második kiejtett V-pozíciója nem hangsúlyos (***wesènde*). Ennek magyarázata abban kereshető, hogy a második kiejtett V-pozíció az első templátumhoz tartozik. A templátum megszorításai között az szerepelt, hogy a második V-pozíció lehet néma vagy kiejtett. Ebben az esetben a második V-pozícióban egy kiejtett magánhangzót találunk.

Láthatjuk azonban, hogy a másodlagos hangsúly megjelenése nem csupán a templatikus megszorítástól függ, hanem a szóvégi kiejtett V-pozíciótól is. Ellenkező esetben a másodlagos hangsúly az *æðeling* szóban is megtalálható lenne: ***æðeling*. Dresher és Lahiri elemzésében a másodlagos hangsúly megjelenése azért lehetetlen ebben a szóban, mert az utolsó láb (-*ing*) nem ágazik el. Az elágazás persze a kiejtett magánhangzó függvényé-

ben történik: ha nincs magánhangzó az utolsó nehéz szótag után, akkor másodlagos hangsúly sincs.

A szigorú CV fonológiában a kiejtett magánhangzók két, egymással ellentétes erővel rendelkeznek: ez a jogosítás és a kormányzás. A jogosítás és kormányzás meghatározása többek között Szigetvári (1999: 66), Ségéral és Scheer (1999: 20) és Scheer (2004: 139) munkáiban található meg. Ezeket a meghatározásokat itt elfogadjuk. A jogosítás megtámogatja az általa megcélzott pozíció szegmentális tartalmát, míg a kormányzás rontja a megcélzott pozíció szegmentális tartalmát. Más szóval, a jogosított pozíciók stabilabbak lesznek, mint a kormányzottak. A V-V kormányzás egyik kézenfekvő példája a magánhangzó ~ zéró váltakozás (pl. *majom* ~ *majmot*), amely két magánhangzó között lép fel. A jogosítást a szakirodalomban (pl. Scheer 2004) túlnyomórészt a szegmentális tartalom relatív stabilitásának kifejezéséként alkalmazták. Itt nincs módunk kitérni a téma részletes bemutatására, de az óangol egy olyan nyelv lehet, amelyben a jogosítás a magánhangzók prozódiai prominenciájában jut kifejezésre. Feltételezzük azt, hogy a szóvégi kiejtett V-pozícióból származó jogosítás a CVCV templátumot támogatja meg. A templátum feje (az első kiejtett magánhangzó) ennek következményeként hangsúlyos lesz (ld. (23)).

(23) A másodlagos hangsúly ábrázolása a CVCV templátum és a jogosítás segítségével

A (23)-as ábra azt mutatja, hogy a szóvégi magánhangzó jogosítja a második templátumot. Ennek következményeként a templátum fejének prozódiai prominenciája támogatást nyer. Ez a prominencia a hangsúly megjelenésében mutatkozik meg: a templátum feje a jogosítás által hangsúlyos lesz. Ez a hangsúly az elsődleges hangsúlynak van alárendelve, aminek következményeként a szó prozódiai szerkezetében másodlagos hangsúlyként fog értelmeződni (*büēnde*). Szögezzük le, hogy az elsődleges hangsúly független a jogosítástól. A másodlagos hangsúly viszont a jogosítástól függ, ill. a szóvégi kiejtett magánhangzós pozíciótól. Azt is mondhatjuk, hogy az óangolban a jogosítás a (második) templátum megtámogatására használódik fel. A

templátum jelenlétének bizonyítékául az is szolgálhat, hogy a *hēafudu*-típusú szavaknál nem jelenik meg a másodlagos hangsúly (***hēafūdu*). Az ilyen típusú szavaknál viszont gyakori a penultima szinkópálása: *hēafdu*. Mivel a második templátum (-*fudu*) nincs jogosítva, a templátum feje sem kap promineniciát (más szóval, hangsúlytalan), aminek következményeként az utána következő hangsúlytalan magánhangzó kormányozhatja (aminek következtében szinkópálódik).¹¹ Ezzel egyúttal azt jósoljuk, hogy a hipotetikus *hēafudume* szóban a -*fudu* templátum feje nem szinkópálódna (***hēafdume*), mert a templátum jogosítva van az utána következő kiejtett magánhangzó által. Ezt, sajnos, nem tesztelhetjük az óangolban: az írásos emlékekben megmaradt szavak már 'túl' rövidek ehhez.

A CVCV templátum bizonyítására egy további lehetőség található az óangolban. A 'feloldott szótag' vagy más néven rezolúció, azaz a K X (ahol X = K/N szótag) és egy nehéz szótag ekvivalenciája, az óangol költészetben is előkerül. Az óangol költészet verssora (angolul 'line'), mint ahogy azt a Beowulf c. hősköltemény is mutatja, két félsorból áll ('on verse'/'a verse' és 'off verse'/'b verse'). Minden félsorban két kiemelkedő hangsúlycsúcs van – ezekből legalább egy alliterál a másik félsor legalább egyik hangsúlycsúcsával (az alliterációs típusok bemutatásától eltekintünk ezen a ponton; l. pl. Cable 1991). Az alliteráció annyit jelent, hogy a hangsúlyos szótagok ('lifts') szótagnyitányai azonosak. Ezek körül a hangsúlycsúcsok körül helyezkednek el a hangsúlytalan szótagok ('drops'). A félsorok csakis az alábbi négy módon végződhetnek (bővebben McCully 1996: 47).¹²

(24) Félsor típusok az óangol költészetben¹³

a) egy hangsúlyos szótag:

Him ðā Scyld gewāt (26a)

b) egy hangsúlyos nehéz szótag plusz egy hangsúlytalan szótag:

tō gescæphwīle (26b)

¹¹ A hangsúlytalan kiejtett magánhangzók (schwák) jogosító/kormányzó képességeiről l. Scheer (2004, 10. fejezet).

¹² A hangsúlyos szótagok vastagítva, az őket követő hangsúlytalanok dőlten vannak szedve. A sorok után található számok a Beowulf (fél) sorainak számára utalnak.

¹³ A félsorok fordításai Porter (2003)-tól származnak: (24a) 'Akkor Scyld távozott', (24b) 'az előrelátott időben', (24c) 'a sós(víz) folyásáig', (24d) 'ott sok kincs volt'.

c) egy hangsúlyos könnyű és két hangsúlytalan szótag:

tō brimes **fa**roðe (28b)

d) egy hangsúlyos könnyű és egy hangsúlytalan szótag:

Ðær wæs mādma **fe**la (36a)

Ezek a megszorítások ebben a formában nem árulnak el sokat az óangol fonológiai rendszerről és a metrumról – elvégre úgy tűnik, a hangsúlyos szótag után előforduló hangsúlytalan szótagok számát (nulla, egy vagy kettő) semmi se korlátozza. Azonban nem csak a sor vége, de a sor eleje is szigorú megszorításoknak engedelmeskedik: a sor elején előforduló szótagok száma függ a sor végén található szótagok számától. Ezt a megszorítást 'a négy pozíció megszorításának' ismerik a hagyományos angol irodalomban ('four position constraint'). Ez annyit jelent, hogy minden egyes félsor négy pozíciót tartalmaz (ezeket minimálisan négy szótag tölti ki), de többet is tartalmazhat – azzal a kikötéssel, hogy ezek közül kettőnek hangsúlyos szótagnak kell lennie. Így minden sornak négy 'dobozzal' kell rendelkeznie. A hangsúlyos dobozok minimum egy nehéz szótag súlyával rendelkeznek.

Az óangol félsorokban előforduló hangsúlytalan és hangsúlyos szótagok közti viszony két módon ragadható meg. Az egyik az ún. akronometrikus megközelítés, amely szerint az óangol félsorok felépítése nem a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok által kitöltött dobozok nagyságán alapul, hanem azok hangsúlybeli különbségén. Ezt a megközelítést Cable (1991, 1996) és Russom (1987, 1996) képviselik. Az ő megközelítésüket 'hangsúlyos' megközelítésnek lehet nevezni, vagy akronometrikusnak: a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok által elfoglalt dobozok időbeli méretezése nem esik egybe szükségszerűen (a hangsúlytalan szótagok száma meghaladhatja a hangsúlyos szótagok számát: ezért találunk sok esetben több hangsúlytalan, mint hangsúlyos szótagot egy félsorban). A két hangsúlyos és két hangsúlytalan szótag kiegyensúlyozott időbeli eloszlása ritka. Az óangol félsort tehát a hangsúly és hangsúlytalanság fogalma köré kell építeni: a két hangsúlyos doboz körül található a két hangsúlytalan doboz (a kétfajta doboz térbeli eloszlása adja ki a sievers-i (1893) öt félsortípust). Szögezzük le még egyszer: itt hangsúlyos és hangsúlytalan dobozokról van szó (és nem szótagokról). A hangsúlyos dobozokat egy hangsúlyos szótag foglalhatja csak el, míg a hangsúlytalanokat egynél több szótag is. Ezzel az állásponttal áll szemben az időmértékes vagy kronometrikus megközelítés (jelentősebb képviselői: Obst (1987, 1996) és Creed (1990)). E szerint a megközelítés szerint a hang-

súlyos és hangsúlytalan szótagok időbeli kiterjedése (többé-kevésbé) azonos, azaz a hangsúlytalan szótagok által kitöltött dobozok nagysága megegyezik a hangsúlyos szótagokéval. Ez a megközelítés a dobozok között fennálló temporális különbség enyhítése érdekében néma ütemeket vezet be, így mindenekelőtt két főhangsúly között (azaz egy ütköző elődleges és másodlagos hangsúly). Ezzel a megközelítéssel itt nem foglalkozunk (l. pl. Stockwell (1996) összefoglalását).

Az akronometrikus elméletek szerint a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lennie. Ha könnyű, akkor a következő szótagban lévő magánhangzóval kell feloldani (ez a rezolúció). A hangsúlyos könnyű szótag így (minimum) egy morával lesz nehezebb. Ezzel a megközelítéssel találkozunk Dresher és Lahiri (1991) elemzésében is. A hagyományos elemzés kritikájából kiderül, hogy a hangsúly nem terjedhet ki két magánhangzóra. A hangsúlyos szótagok súlyára kirótt metrikus megszorítás tehát nem csak a hangsúlyról szól, hanem azoknak az egységeknek a számáról, amelyek egy hangsúlyos magánhangzó köré csoportosulnak. A hagyományos szótagalapú megközelítés a rezolúciót nem tudja megragadni. Az itt vázolt elemzés értelmében az óangol félsorok hangsúlyos szótagjaira kiszabott megszorítás a következőképpen értelmeződik át: a hangsúlyos magánhangzót tartalmazó doboz nagysága két CV egység. Ez a megfogalmazás a 'feloldott szótagokat' is lefedi. A félsorok felépítése a hangsúlyos V-pozíciót tartalmazó két CV egységet felölelő dobozzal kezdődik. E köré a két doboz köré kerül a két hangsúlytalan doboz. A hangsúlytalan dobozokban elhelyezkedő kiejtett (vagy kiejtetlen) V-pozíciók száma lényegtelen. Az első hangsúlytalan doboz tartalmazhat akár öt hangsúlytalan szótagot is (l. Bliss 1967).¹⁴ A dobozok különböző elrendezése adja ki az öt sievers-i félsor típust (Sievers 1893). Ha ezt az elképzelést rávetítjük a (24)-ben látható sorokra, akkor a következő képet kapjuk (25). Az itt található példák a sievers-i B- és C-típusú sorokat mutatják (B: (25a, c, d), C: (25b)).

¹⁴ Az ilyen kiterjedésű hangsúlytalan szótagtorlódások ('extended dip') a félsoron belül vagy az első hangsúlyos doboz előtt, vagy a két hangsúlyos doboz között helyezkednek el: pl. syþðan *hē hire folmum æthrān* (722b) 'amikor ő azt a kezeivel megütötte'.

(25) Az óangol felsorok dobozos ábrázolása¹⁵

- a)

Him	ðā	Scyld	ge	wāt
-----	----	-------	----	-----
- b)

tō	ge	scæp	hwī	le
----	----	------	-----	----
- *c)

tō	bri	mes	fa	roðe
----	-----	-----	----	------
- *d)

Ðær	wæs	mād	ma	fe	la
-----	-----	-----	----	----	----

A sorok dobozos ábrázolása mutatja, hogy az óangol költészetben a két CV egységből álló és egy hangsúlyos magánhangzót tartalmazó keret kitöltésének volt döntő szerepe. Ez a hosszú magánhangzót vagy diftongust tartalmazó szótagok esetében egyértelmű, l. (25a, b), de egy K X (X = K/N) szekvencia esetében problémás (25 c, d). Ezen a ponton lép be a rezolúció: két rövid magánhangzót tartalmazó szótag egy egységként működik, azaz a két rövid magánhangzó, amelyeket egy mássalhangzó választ el egymástól, egy szótagban oldódik fel (l. 26, ahol a 'feloldott szótagokat' szaggatott kerektezéssel jelöltük).

(26) Az óangol rezolúció

- a) (= 25 c)

tō	brimes	faro	ðe
----	--------	------	----
- b) (= 25 d)

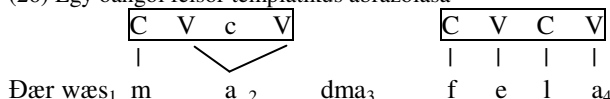
Ðær	wæs	mād	ma	fela
-----	-----	-----	----	------

Ha alkalmazzuk a rezolúciót, a dobozok száma négyre csökken. A két hangsúlyos doboznak ki kell elégítenie a két CV egységből álló keret megszorításának elvét (ez az óangol templátum, amely a zárt magánhangzók törlésében is jelen volt). Ha a rezolúciót figyelmen kívül hagyjuk, akkor a hangsúlyos rövid magánhangzós szótagokat tartalmazó felsorok mindig több dobozt fognak tartalmazni, mint a hangsúlyos hosszú magánhangzót vagy diftongust tartalmazó felsorok. Ez nem lehet véletlen: az összefüggés a két-fajta sortípus és a rezolúció lehetősége között szembetűnő és magyarázatot kíván. A szigorú CV fonológia magyarázata egyszerű: a hangsúlyos doboz nagysága két CV egység vagy két rövid magánhangzó, amelyek között legfeljebb egy mássalhangzó helyezkedhet el. Még egyszerűbben: a hangsúlyos magánhangzót tartalmazó doboz nagysága két CV egység, amelynek második V pozícióját kitöltheti egy kiejtetlen magánhangzó (ezek a hagyományos

¹⁵ A hangsúlyos szótagok vastagon vannak szedve (ezek közül a szótagok közül legálább az egyiknek a szótagnyitánya alliterál a másik felsor egyik hangsúlyos szótagjának szótagnyitányával).

értelemben vett zárt nehéz szótagok) vagy egy kiejtett (ide tartoznak azok a nehéz szótagok, amelyek két kitöltött V pozíciót tartalmaznak, azaz egy hosszú magánhangzót vagy diftongust, ill. két rövid magánhangzót – ez utóbbi a hagyományos értelemben vett rezolúció).¹⁶ Ebből az következik, hogy metrikailag *bæð = hond = lēoht = sunu = cyning*. Ez nem más, mint az óangol templátum. A (26)-os ábra (25d)-ben látható félsort ábrázolja az óangol templátum tükrében.

(26) Egy óangol félsor templatikusan ábrázolása

A (26)-ban látható ábra az óangol félsorok templatikusan ábrázolását mutatja. A félsorban négy (itt számozott) doboz van: ebből kettő csak hangsúlytalan magánhangzókat tartalmazhat (ezeknek a dobozoknak a nagysága nincs korlátozva).¹⁷ A két fennmaradó doboz szükségszerűen két CV egység kiterjedésű és a sor két hangsúlyos magánhangzóját tartalmazza.¹⁸ Ebben a két dobozban látható az óangol templátum érvényesülése.

A másodlagos hangsúly előfordulása ezek után könnyen lokalizálható. Így pl. az *ymbisittendra* 'körbeülő' egy jól formált beowulfi sor lenne: *ymbisittendra*, azaz ymb sīt ten dra.¹⁹ A másodlagos hangsúly előfordulása ennél bonyolultabb, és az egyébként is archaikus beowulfi sorok további

¹⁶ Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy az óangolban a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lenni (ebben az értelmezésben a rezolúció feladata az volna, hogy biztosítsa a hangsúlyos szótag 'nehézségét', azaz azt, hogy két CV egységből álljon). A hangsúly és a szótagsúly közti viszonyt itt nem tárgyaljuk.

¹⁷ A hangsúlytalan szótagok száma értelemszerűen nem lehet nulla, mert ezzel sérülne a 'négy pozíció elve'.

¹⁸ Scheer és Szigetvári (2005: 57) elemzéséhez hasonlóan itt is azt feltételezzük, hogy a hosszú magánhangzók első kiejtett V-pozíciója hangsúlyos csak: tehát ['aa] és nem ['a'a]. Az óangolban a hosszú magánhangzó (vagy diftongus) első vagy második V-pozíciójának hangsúlyozása közti különbséget nem tudjuk bizonyítani (l. Scheer és Szigetvári (2005: 55–57) elemzését az ógörögről, amelyben a hosszú magánhangzók/diftongusok két V-pozíciójának hangsúlybeli különbsége bizonyítható). Az óangol hosszú magánhangzók/diftongusok első kiejtett V-pozíciójának hangsúlyozása párhuzamba állítható a 'feloldott szótagok' hangsúlyozásával (itt is az első kiejtett V-pozícióra osztódik ki a hangsúly): *scīpu* (***scipū*).

¹⁹ Nem véletlen, hogy ez a szó megtalálható a beowulfi 9b sorban: *ymbisittendra* 'szomszéd'. A szó eleget tesz a 'négy pozíció' megszorításának és két hangsúlyos szótagja van.

elemzésével kimutatható, hogy a költemény fonológiai zárványokat tartalmaz (pl. egy könnyű szótag után előforduló másodlagos hangsúly: *lufiende*, vagy a két rövid magánhangzó esetében felfüggesztett rezolúció: *De na* 'dánok', amelyeket a költő rendszertelenül használ (így pl. a (26 b)-ben látható rezolvált *fela* kontra *De na*) és amelyek nyilván egy újabb kor fonológia rendszerét tükrözik már.

A (24)-ben látható példák most már egy egyszerű általánosítás alá vonhatóak: a félsor csak egy hangsúlyos magánhangzót tartalmazó CVCV dobozzal vagy egy hangsúlytalan szótagokból álló dobozzal végződhet (ez utóbbi csak egy hangsúlytalan szótagot tartalmazhat, amelynek oka valószínűleg nem fonológiai). A félsor vége azonban kihatással van a félsor további felépítésére: a félsor végén elhelyezkedő dobozt, amely vagy egy hangsúlyos CVCV doboz vagy egy hangsúlytalan doboz, már csak három előzheti meg. A félsorok ilyen formában való megközelítése segít a másodlagos hangsúly felfedésében: így pl. az *ic him ðēnode* 'én őt szolgáltam' (Beowulf 560 b) félsor csak három dobozból állna (27 a), ha nem feltételeznénk másodlagos hangsúlyt az *-ode* végződésen (l. 27 b):

(27) A másodlagos hangsúly lokalizálása

- *a)

ic	him	ðē	node
----	-----	----	------

 b)

ic	him	ðē	no	de
----	-----	----	----	----

 c)

ic	him	ðē	nō	de
----	-----	----	----	----

A sor most már négy dobozból áll (27b). A (27b) valószínűleg egy fonológiai zárványt hordoz magában, amelyet a költő már csak a verstani stílus hagyományaként ismerhetett a pozícióteremtés (esetünkben dobozteremtés) mesterségeként: az *-ode* végződés első magánhangzója nyelvtörténetileg hosszú (és így két CV pozíciót ölel fel): **-ōde* (l. 27c). Ezt a hosszú magánhangzót egy hangsúlytalan doboz követi és így a sor már szabályos, azaz négy dobozból épül fel.

Láthattuk, hogy a csehben és az óangolban is megfigyelhető egy bizonyos templatikus megszorítás, amely a nyelvi rendszer különböző rendszereiben érhető tetten. Befejezésül, összegezzük a két templátum közti különbségeket:

- a) a csehben a templátum csak a kiejtett magánhangzókat veszi figyelembe, míg az óangolban a kiejtetlenek is részt vesznek a templátum kitöltésében

- b) a cseh templátum 3-morás, az óangol kétmorás (a morát itt azonban csak a hagyományos elméletek szótagsúly-mérő eszközével való összehasonlításának kedvéért említettük meg – a CV fonológiában ez azonban nem bír elméleti relevanciával)
- c) a templátum illesztése és a hangsúlyrendszer közötti viszony nem egyértelmű: az illesztés az óangolban balról indul, a csehben jobbról (a hangsúly azonban mindkét nyelvben ugyanott van: az első szótagon)

4. Befejezés

Dolgozatomban az óangol nyelv fonológiai rendszerének elemzéséhez a templátum fogalmát használtam fel, amely az indoeurópai nyelvek leírásában szinte teljesen ismeretlen. A hagyományos, szótagalapú megközelítés csak ad hoc módon tudja megoldani a *scipulfiren* közötti különbséget, és a szótagsúly és a törlés közti összefüggést se tudja megvilágítani. A rövid magánhangzók törlése és a másodlagos hangsúly előfordulása egyszerűbb magyarázatot nyer a CVCV templátum bevezetésével. Egyúttal rávilágítottam arra is, hogy a nyelv hangsúlyrendszere és a templátum illesztése között nincs közvetlen összefüggés.

HIVATKOZÁSOK

- Allen, S. 1973: *Accent and rhythm*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Anderson, S. 1982: The analysis of French schwa: or, how to get something for nothing, *Language* 58: 534–573.
- Bliss, A. J. 1967: *The metre of Beowulf*, Oxford, Basil Blackwell.
- Brockhaus, W. 1995: Skeletal and suprasegmental structure within Government Phonology, in Durand és Katamba eds. (1995): 180–221.
- Cable, T. 1991: *The English alliterative tradition*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Cable, T. 1996: Clashing stress in the metres of Old, Middle, and Renaissance English, in McCully, C. B. és J. J. Anderson 1996: 7–29.
- Campbell, A. 1959: *Old English Grammar*, Oxford, Clarendon Press.
- Clements, G. és S. Keyser 1983: *CV phonology. A generative theory of the syllable*, Cambridge, Mass., MIT Press.

- Creed, R. P. 1990: *Reconstructing the rhythm of 'Beowulf'*, Columbia, University of Missouri Press.
- Dresher, B. E. és A. Lahiri 1991: The Germanic foot: metrical coherence in Old English, *Linguistic Inquiry* 22: 251–286.
- Durand, J. és F. Katamba eds. 1995: *Frontiers of phonology: atoms, structures, derivations*, Harlow, Longman.
- Gordon, M. 2006: *Syllable weight: phonetics, phonology, typology*, New York–London, Routledge.
- Hall, T. 1992: *Syllable structure and syllable-related processes in German*, Tübingen, Niemayer.
- Hayes, B. 1989: Compensatory lengthening in moraic phonology, *Linguistic Inquiry* 20: 253–306.
- Hayes, B. 1995: *Metrical stress theory: principles and case studies*, Chicago, University of Chicago Press.
- Hyman, L. 1985: *A theory of phonological weight*, Dordrecht, Foris.
- Kaye, J. 1990: Government in phonology: the case of Moroccan Arabic, *The Linguistic Review* 6: 131–159.
- Kaye, J. 1995: Derivations and interfaces, in Durand és Katamba eds. (1995): 289–332.
- KLK = Kaye, J. – J. Lowenstamm és J-R Vergnaud. 1990. Constituent structure and government in phonology, *Phonology* 7: 193–231.
- Levin, J. 1985: *A metrical theory of syllabicity*, PhD dissertation, MIT.
- Liberman, M. és A. Prince 1977: On stress and linguistic rhythm, *Linguistic Inquiry* 8: 249–336.
- Lowenstamm, J. 1996: 'CV as the only syllable type', in J. Durand és B. Laks eds.: *Current trends in phonology: models and methods*, European Studies Research Institute, University of Salford Publications, 419–442.
- Lowenstamm, J. 1999: 'The beginning of the word', in Rennison és Kühnhammer (1999): 153–166.
- McCarthy, J. 1979: *Formal problems in Semitic Phonology and Morphology*. Doctoral dissertation. (published by Garland Press, News York, 1985).
- McCully, C. B. 1996: 'Domain-end phenomena and metrical templates in Old English verse', in: McCully, C. B. és J. J. Anderson. 1996: 42–58.
- McCully, C. B. és J. J. Anderson eds. 1996: *English historical metrics*, Cambridge, Cambridge University Press.

- Obst, W. 1987: *Der Rhythmus des 'Beowulf': eine Akzent- und Takttheorie* (Anglistische Forschungen 187). Heidelberg: Carl Winter.
- Obst, W. 1996: 'Can Old English rhythm be reconstructed?' in McCully, C. B. és J. J. Anderson. 1996: 59–72.
- Pope, J. C. 1942: *The Rhythm of 'Beowulf'*, New Haven–London: Yale University Press.
- Pope, J. C. 1966: *The rhythm of 'Bewulf'* (rev. edn.). New Haven, Yale University Press.
- Porter, J. 2003: *Beowulf: text and translation*, Anglo-Saxon Books.
- Rennison, J. és K. Kühnhammer eds. 1999: *Phonologica 1996. Syllables!?* The Hague, Holland Academic Graphics.
- Russom, G. 1987: *Old English meter and linguistic theory*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Russom, G. 1996: 'Purely metrical replacements for Kuhn's laws', in McCully, C. B.–J. J. Anderson 1996: 30–41.
- Scheer, T. 2001: 'The rhythmic law in Czech: vowel final prefixes', in Zybatov, G. et al. eds.: *Current Issues in Formal Slavic Linguistics*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 37–48.
- Scheer, T. 2003: 'The key to czech vowel length: templates', in P. Kosta et al. eds.: *Investigations into Formal Slavic Linguistics*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 97–118.
- Scheer, T. 2004: *A lateral theory of phonology (what is CVCV and why should it be?)*, Berlin and New York, Mouton de Gruyter.
- Scheer, T.–P. Szigetvári 2005: Unified representations for stress and the syllable, *Phonology* 22: 37–75.
- Sievers, E. 1893: *Altgermanische Metrik*, Halle/Saale, Max Niemayer.
- Stockwell, R. P. 1996: 'On recent theories of metrics and rhythm in Beowulf', in McCully, C. B.–J. J. Anderson 1996: 73–94.
- Szigetvári, P. 1999: *VC phonology: a theory of consonant lenition and phonotactics*. PhD dissertation. MTA/ELTE, Budapest.
- Trubetzkoy, N. 1986: *Principes de Phonologie*. French translation Paris: Klincksieck.
- Yoshida, S. 1993: Licensing of empty nuclei: the case of Palestinian vowel harmony, *The Linguistic Review* 10: 127–159.